

Хресна проща

Автор:

Роман Іваничук

Хресна проща

Роман Іваничук

Історія України в романах

«Для того, щоб ми здобули ту незалежність, якої хочемо, мусимо пройти Хресну прощу, – каже Роман Іваничук. – Не якусь конкретну. Символічно народом пройти цей шлях». «Хресна проща» – це історичний роман, в якому поєднано різні часи: історія володорування Данила Галицького, його сина Лева й славетного співця Митуси; початок ХХ століття, коли парохом у селі Страдчі на Яворівщині був отець Миколай Конрад, український греко-католицький святий; хрущовська «відлига», часи існування «Доморосів» – гуртка молодих студентів-філологів, одним із яких був і Роман Іваничук. Об'єднує ж ці всі часи Страдчівська печерська Лавра, а також вічне запитання: «Як зберегти вірність, себе для своєї землі?»

Роман Іваничук

Хресна проща

І як я вмру, не розумію —

життя мое одвічне...

Павло Тичина

Книга перша

Домороси. Іспит сумління

I

Коли на майдані страдчівської церкви Різдва Пресвятої Богородиці не стало празнешного люду й запрошені на святкові обіди прихожани розходилися лісовими стежками по двоє, по трое, а то й цілими гуртами до обійсть, розкиданих по галявинах і вилаштованих рядочком над тихою Верещицею, я помітив маленького й зісохлого, немов коцюрубок, чоловічка, що сидів на порозі дзвіниці – в клепані[1 - Шапка-вушанка.] з проїденими моллю вухами, які стирчали, немов у пугача, брови мав зведені уверх дугами, наче від подиву; був він геть схожий на нічного птаха, засліпленого денним світлом, й уперто придивлявся до мене, наче хотів упізнати, потім підвівся й пошкандибав до колоди, на якій сидів я, і, дихнувши ядучим тютюновим димом, спитав, як мені здалося, досить нахабно:

– Ви що – з печери вилізли?

– Можливо, – відказав я неохоче. – Але дуже давно...

– А певне, що не ниньки... То небезмай три десятки років тому під час хресного ходу зайшло в онтой, нині заграбований, отвір трое хлопців і дівчина – й навіки там пропали...

– Виходить, що не пропали, якщо донині їх па м'ятаете...

– То ви насправді – з тих?

– З тих, з тих... – відбуркнув я, впізнавши чоловічка. – Але йдіть, йдіть собі, вуйку, а я ще трохи сам посиджу...

– А як називається? – не вступався чоловічок.

– Вам це конче треба знати?.. Сказав я вам: ідіть собі.

А тоді сталося диво: чоловічок зник, наче його тут зо всім і не було, я порозглядався й по якійсь хвилині побачив на чубку смереки, що заступала дзвіницю, справдешнього пугача з настовбурченими вухами, з жовтими дугами над здивованими очима – був той птах достоту схожий на чоловічка в клепані: може, то він перемінився в нічного птаха...

Й подумалося мені, що я превтомився за цілий день чекання.

...Називаюся Ігор Романюк; в це урочище під Страдчівською горою, яка моторошним отвором печерного входу зловісно вдивляється у принишклу видолину за Верещицею, я прийшов – згідно із колишнім домовленням між нами, чотирма філоматами, – із життєвих мандрівок.

Загратоване залізним пруттям чорне око гори, а ще розмова з чоловічком, схожим на поморщений коцюрубок, нагадали мені легенду, про нас складену: три десятки років тому четверо вигнанців із Львівського університету в день Благовіщення зібралися тут, біля страдчівської церкви, перед тим, як розійтися світами, щоб попроситися й поклястися повернутись сюди через тридцять літ у день храмового празника у Страдчі, хоч ніхто з нас не вірив, що таке може колись статися, й тоді пішла із Янівщини чутка, що в печеру біля Страдча зайшли й не вернулися, навіки пропали трое хлопців і дівчина; хтось ту вигадку спородив ніби для того, щоб ніхто з нас нікому в пам'яті не залишився і щоб ніхто ніколи не шукав ізгоїв, відкинутих з битого шляху, яким вони досі йшли і враз стали нікому не потрібними; помолившись у церкві, ми на очах у прихожан, пройшовши разом з ними хресним ходом, вступили у чорний отвір, і ніхто більше нас не бачив і не шукав; згодом хтось загородив печерну діру залізними штабами, прибивши печать по нашій пам'яті... Боже милий, спам'ятай мене, все це тільки легенда! Але ж могло так статися, думав я, дивлячись на тихий осінній плин Верещиці, бо чому ніхто, крім мене, не з'явився на умовлене місце зустрічі? Проте Богіві не хотілося мене спам'ятовувати, і я далі додумував легенду, на дійсності засновану...

Дійсність у згадках перемагала, й Ігор, сидячи біля загратованого отвору печери, прокручував стрічку реальних картин, які відбивали прожиті в молодості дні. Були вони зримі й зовсім не зв'язані з легендою про таємниче зникнення колишнього студентського товариства в утробі печери; не було такого, але

кожна байка має своє підґрунтя: прихожани церкви Різдва Пресвятої Богородиці, які звикли щонеділі бачити в Страдчі молодіжний гурт – може, то археологи? – що заходив у печеру, подовгу там перебував й згодом виходив на світ Божий, пустили по людях тривожну чутку, коли того гурту не стало видно на березі Верещиці...

А може, й справді, – думав тепер Ігор, – ми розчинилися у підземеллі, бо куди поділися, в яких світових пропастях позникали, що нікого на умовленому місці нині нема... Ігор у думці вперто скликав колишніх друзів, і ось вдалось йому на один мент їх повернути й розставити на зримій картині такими, якими вони були в дні студентської юності, – жадібних до життя загарливців, котрим самого університету, лекцій, захоплень викладацькою майстерністю професури, тривожних хвилин під час екзаменаційних сесій, шелесту книг у бібліотеках було категорично замало: ми прагнули знайомств, розмов, суперечок і передовсім творчого проявлення – кожен з нас бажав виявити на людях свою визрілу, та ще приховану духовну сутність читанням власних поезій, новел, вмінням викласти у словах свої погляди, похвалюючи набутими знаннями; ми бажали перемог у палких дискусіях, були потенційними політичними протестантами і головне – прагнули стати поміченими, виділеними із студентської маси... Тож кожен з нас окремо, ще до знайомства, спіймався на гачок заманливого оголошення, вивішеного на дверях студентського клубу: охочі взяти участь у драматичному гуртку можуть зібратися такого-то дня і о такій-то годині в актовій залі, що маєстатично називалася тоді «kolegium maximum».

На режисера студентського драматичного гуртка зголосився найповажніший на філфаку п'ятикурсник Антон Доленко з Полтавщини – вельми поважний, бо переросток, за що йому почепили прозвисько Старий, інакше й не називали, часто забуваючи його справжнє ймення; був він мовчазний і добродушний, проте знав собі ціну, мав шану у студентів і прихильність викладачів, визнавався на драматургії й темою своєї дипломної роботи взяв п'єси Корнійчука, не пропускав жодної вистави у львівських театрах, крім того, цікавився економікою й деколи заводив бесіду про можливість рентабельного колгоспного господарювання, непогано знав філософію й на екзаменах з діалектичного матеріалізму вдавався до дискусій з приводу філософських систем Гегеля і Юма, заганяючи викладачів, які сліпо сповідували марксизм, у незручне становище, й ті, боячись ревізіоністських ухилів премудрого студента, завбачливо ставили йому найвищу оцінку; а ще всі знали, що Антон встиг за своє життя зазнати розмаїтих пригод, про які волів мовчати, й признавався до них лише в хвилини роздратувань суспільними несправедливостями: в юності Доленка забрали на роботу до Німеччини, а після війни зморений остарбайтер, звинувачений у співпраці з

німцями, відбував п'ятирічне заслання у Приморському краю.

Старий чекав у актовій залі на охочих узяти участь у роботі драмгуртка, й прийшло до нього кілька волонтерів з різних курсів українського відділення філфаку.

Першим з'явився Ігор Романюк, вже досить знаний на факультеті поет: його вірші часто друкувалися в університетській багатотиражці, а недавно він втішився публікацією великої добірки поезій в київському товстому журналі; зірковій хворобі Ігор не піддавався й мужньо сприймав критику на засіданнях літстудії.

Прийшов теж Ігорів однокурсник Мирон Синютка – малий зростом, з лисуватою круглою головою, він вправлявся у критиці й за скромні студентські гроші скуповував у книгарнях найновіші збірки поезій, захоплювався віршами маловідомого поета Ярослава Шпорти, й Ігор називав свого приятеля «зашпортаним на шпортознавстві».

З'явився в актовій залі, а інакше й не могло бути, красень з другого курсу гітарист Аркадій Молодий, який брав участь у масовках в театрі ПрикВО[2 - Театр Прикарпатського військового округу.], куди напросився лише для того, щоб бачити щодня львівську примадонну Діану Шерстякову й бути із нею поруч; його прийняли охоче, зваживши на музикальні здібності й на ефектну зовнішність: був то стрункий, доладно складений юнак з баламутними сірими очима, з жуірськими вусиками й трикутними бакенбардами, з вигляду – серцеїд, то й не дивно, що привів із собою нікому не знайому першокурсницю – русяве янголятко з довгою, до пояса, товстою косою і тремтливими віями, писану красуню, яка тихо назвалася: «Я – Ореста».

Антон попросив прибулих сісти й повідомив, що драмгурток працюватиме над п'єсою Корнійчука «Платон Кречет»; він роздав усім по примірнику п'єси й почав призначати майбутніх акторів на ролі.

– Ти, Аркадію, будеш Аркадієм – завідувачем лікарні, Ігор – Платоном, Мирон – терапевтом Бубликом, Ореста – асистенткою Валею, а на роль Ліди та й інших кандидатів на ролі доведеться ще шукати.

Й коли він це сказав, до зали увійшла коротко стрижена, до половини вуха, елегантна панна з розкосими очима, іронічним поглядом зелених очей і

напускною суворістю на обличчі, немовби вона наготувалася захищатися від допитливих поглядів. Усе в її постаті було відточене, ніби на мрамурі різцем скульптора: маленькі вушка, гострий ледь загнутий носик, стиснута смужка губ, бліді щоки з легкими впадинами, довга шия з разком білих коралів, під рожевою блузочкою випинався скромний бюст, тонкий стан прехопився вишиваною крайкою, – та попри всю цю вишуканість, коли вона стала поруч з Орестом, здалася Ігореві некрасивою, начебто її дівоча врода заховалася під холодною маскою, немов під льодовою плівкою.

– Ви хто? – запитав Антон.

– Ліда Сорока, з журналістики.

– То будете архітектором Лідою.

Дівчина знизала плечима, ніби їй до всього цього було байдуже, Ігор пильно придивлявся до неї, дошукуючись в її обличчі властивої їй вроди, і врешті прошепотів, нахилившись до Мирона, – з нехиттю, аж гейби зі злом:

– Яка гордовита аристократка...

Перезнайомившись із майбутніми акторами, Антон відпустив їх до наступного дня – переписувати ролі.

II

Читання ролей почалося з репліки Валі-Орести: «Як близько сонце, воно іде на нас, не спиняйте, не спиняйте!», яку вона виголосила несподівано для себе самої натхненно, немов не під час репетиції, а вже на сцені – може, їй це так вдалося тому, що тих кілька слів були майже єдиним текстом в ролі асистентки Валі, і все артистичне вміння Орести вклалося в експресивну репліку. На миловидному личку дівчини із натурально відтвореної сонливості вилущилося природне захоплення сонячним сяйвом: Ореста враз із прекрасної ляльки перемінилася в живу людину, зачаровану пробудженням світу, який уперше їй з'явився – усвідомленим і чарівним.

Ігор невідривно дивився на Оресту, а вона все ще не виходила з ролі, сиділа з опущеними руками, не маючи сили здолати враження від уперше побаченого величного сонця, яке не переставало її засліплювати; Ореста відчувала, як промені гріють її обличчя, й знемагала від їхнього тепла, а вони, щораз наближаючись, падали на неї, обпікали, вона заслонила від них долонею й тоді крізь пальці побачила налиті радістю і здивуванням очі хлопця, з яким ще не встигла познайомитися, а мав він виконувати роль Платона; Ігор здався їй надмірно втішеним, його радість повнилася сміливістю, він перемагав зниклої Орести, долав її інфантильність, перемінював дитину в розквітлу дівчину, пожадливо обнімав її поглядом, утворював довкруг неї нестримне забороло – таке міцне, щоб чужі очі не могли його пробити, однак це йому не вдалося зробити: на неї так само гаряче, аж до нахабства, дивився Аркадій, ніби теж уперше побачив; захищаючись від тих обстрілів, Ореста провела долонею по обличчі, зсунула з нього подобу Валі й, зніжовіло посміхаючись, переводила погляд з Ігоря на Аркадія, повертаючи собі на мить образ гутаперчевої ляльки.

Старий, видно, був задоволений вдалою мізансценою, та це відчуття тривало в нього недовго: актори читали свої тексти без інтонацій, глухо – ні в одного не відчувалося втіхи від входження в роль, сама ж Валя-Ореста ще однією реплікою зруйнувала, мабуть, ту першу і єдину натуральну мізансцену в п'єсі: «Я хочу взяти сонце в руки й віддати його тобі», – вимовила вона зізнання, адресоване своєму коханому – окулістові Стюпі, й на цьому репетиція перервалася від саркастичної фрази Ліди:

– Спам'ятайтеся, та хіба так розмовляють закохані?!

Доленко невдоволено позирнув на Ліду, даючи їй зрозуміти, що заважає, проте її зауваження враз здетонувало дискусію: майбутні актори заговорили всі разом; невдоволення від того, що вже цілу годину добровільно повторюють за автором п'єси плакатні фрази й з напускним пафосом входять у ролі рупорів фальшивої корнійчуківської демагогії, дійняло кожного соромом, й усі обурено заговорили: хіба не міг Старий вибрати іншої п'єси, чи ж то світ клином зійшовся на «Платонові Кречеті»; Антон, забачивши провал, спробував рятувати ситуацію, мовляв, під час роботи над спектаклем маємо право підредаговувати твір, так роблять усі режисери у професійних театрах, проте його голос згас під аргументацією дискутантів; зрештою, Доленко сам передбачав подібне фіаско, адже в драматургії визнавався непогано й ходульність Корнійчукової п'єси давно збагнув, однак мусив узяти її до репертуару: секретар комітету комсомолу Черепов не давав згоди на постановку «Свічного весілля» Івана Кочерги, ні,

тим паче, на «97» Миколи Куліша, а про класичні п'єси й слухати не хотів...

Отож замість репетиції спалахнула гаряча й небезпечна суперечка, Антон боязко оглядався, та зупинити гамору не зумів – у актовій залі несподівано розпочалася перша репетиція самостійного студентського мислення.

– Роль Платона Кречета, як і майже всі ролі в цій п'єсі, – заговорив Ігор, – надумана, штучна й фальшива! Головний герой – а як може бути інакше в соціалістичному творі – стопроцентово ідеальний: вдумливий, талановитий, до того ж віртуозно грає на скрипці, чим зачаровує Ліду, і та, звичайно, в нього закохується!

Ліда, не відводячи погляду від Молодана, який мав грати роль її нареченого Аркадія, іронічно посміхнулася й додала:

– І моментально розчаровується в Аркадієві, запримітивши, як він наступає стоптаними каблуками на манжети задовгих на нього штанів...

Аркадій спалахнув і підтягнув штани, злісно при тому зиркнувши на журналістку, на губах якої в'юнилася зухвала посмішка; у вишуканого елеганта вмить пропала самовпевненість, і хоч йому зовсім не імпонувала негативна роль завідувача лікарні, став на його захист.

– До чого тут зовнішні ознаки, – сказав. – П'єса Корнійчука не про це, все-таки вона психологічна й у ній поставлене приховане завдання – розвінчати міф Кречета, – про це доречно говорив щойно Ігор.

У дискусію втрутився Синютка, який досі сидів мовчки, він вибухнув філіппікою, й ніхто не зумів перервати його запальну мову:

– Наша дискусія, друзі, розпочалася не із суттєвого. Чому не має права існувати в мистецтві ідеальний герой? Хіба мало в класичній літературі героїчних персонажів, візьміть хоча б Тараса Бульбу або Кирила Тура з «Чорної ради». Річ не в цьому: ви спершу згадайте, в якому році написав Корнійчук п'єсу. Забули? То я вам пригадаю...

Антон лягнув книжкою по столі.

– Перестань, Мироне! Ми зійшлися сюди не для політикування, а заради мистецтва...

– Ти диви! – запіяв МIRON. – Кому ж то вже вдалося віддерти мистецтво від політики? Ти будеш, напевне, першим таким піонером, Антоне... Бо навіть декаданс і досі вважається політичною матерією, оскільки проповідує визволення творчості від тієї ж політики... Ну, а в цій п'есі заполітизовано все, до того жахливо примітивно: «ви в піонерах були?», «ви ж член партії!» і т. д. і т. п... Я навів інвективи першого секретаря обкому партії Береста, який усе знає і є справедливим від буддійського божища... А які мудрі сентенції проголошує цей партійний бос: «Яка може бути пильність без віри в народ?» Ба навіть дурненький окуліст Стьопа завойовує серце Валі ось яким вишуканим освідченням: «Кохана Валю, моя любов до тебе чиста, як кришталь, адже ми живемо в епосі, коли люди переробляють світ і долають власні вади!»

– Відпочинь, колего, – нарешті вдалося Ігореві зупинити МIRONів пасаж. – Краще послухай анекдот, я щойно його придумав... Сидять під копицею сіна тракторист Вася і доярка Маша. Вася хоче обняти дівчину, та вона, перед тим як віддатися коханому, запитує: «Ти віриш у комунізм?» – «Вірю!» – на весь степ вигукує Вася, й тоді дівчина, схиливши голову на плече хлопця, млосно шепоче: «Якщо так, то я твоя...»

– Яка досконала соцреалістична схема! – вигукнув МIRON, перемагаючи сміх акторів.

Антон підвівся.

– Я припиняю цей балаган, товариші! Ви надто далеко заходите, вже й до методу добираєтеся. А там – і до системи... Це шкідливе критиканство... Чи не краще було б подумати, адже настав час відлиги, про вдосконалення нашого ладу...

МIRON приклав до уст човником долоню й, нахилившись до Антона, проказав півголосом:

– Недавно приїжджав до Москви ідеальний комуніст – французький філософ Жан Поль Сартр. Однак, недовго погостювавши в Білокам'яній, він стрімголов утік звідти, ніби за ним гналося щонайменше сто макбетівських відьом! А віддихавшись у Парижі, сказав: «Та система не надається до ремонту, її треба

поламати й викинути на смітник!»

Антон зблід.

– Товариші, – прошепотів, – ми ж не в катакомбах, а в радянському університеті. Схаменіться!

– А нам би й не вадило збиратися в якійсь печері, ми ж неофіти, – сказав Ігор.

У розмову втрутилася Ліда.

– Не хвилюйтеся, Антоне, ми ж нічого антидержавного не чинимо. Але ж не можемо й далі ходити з кляпами на писках. Тиран здох, і настав час очищення. Мусимо вчитись мислити, як нормальні люди, а не як корнійчуківські манекени.

– Власне, власне! – підхопив Мирон, він витирав хустинкою свою круглу лису голову і не вгавав: – Ми взялися готувати до постановки неймовірну фальшивку... Найпримітивніший персонаж п'єси терапевт Бублик перераховує, скільки хворих прийняв він за своє життя, скільки сердець вислухав. А чи не краще було б, якби Корнійчук примусив його полічити, скільки людей померло від голоду за один той рік, коли писалася п'єса: та в сотні разів більше нарахував би трупів! Ба ні, для драматурга в той час найважливішою проблемою був чиряк на шиї в секретаря обкому партії, що його так уміло зоперував знаменитий хірург Кречет!

Аркадій Молодий, пооглядавшись, проказав тихо:

– Друзі, наша розмова може бути почута. Нам того треба? Краще б ми справді знайшли для зустрічей якусь печеру, бо в цій актовій залі напевно стіни вуха мають...

– А я скажу, куди нам варто податися, – промовив Ігор. – До Страдча. Там така печера, що й біс нас не знайде. Я добре знаю ті місця, сам родом з Янова...

– Чому б і ні? – підтримала Ігоря Ліда. – Виїхати на пленеру, ми ж таки маємо якийсь стосунок до мистецтва. І до романтики теж, адже ще не старі...

Її іконописне обличчя враз степліло, Ігор приглянувся до Ліди й побачив, як крізь холодну маску проколюється на обличчі дівчини затаена врода – може, вона з'являється, коли мова заходить про мистецтво?

Ігор перевів погляд на Оресту й ураз забув про затаену Лідину вроду, якої треба було дошукуватись, а Ореста – ніби вся занурилась у свою власну красу: русяве волосся в'язалося у золоту вужівку коси, що збігала розплужкою поміж грудьми до пояса, й, мабуть, від цього прекрасна лялька знову, як це сталося на початку репетиції, перемінилася в живу красуню, вона зачудовано дивилася на дискутантів, і з-під її довгих вій падали прямо на Ігоря сині пучки променів, пропалювали сорочку на грудях хлопця й проникали до самого серця. Він ще палкіше, ніж на початку репетиції, огортав поглядом дівчину, створюючи довкруг неї заслону, щоб інші очі не уздріли того, що він, та враз із тривогою знову помітив, як пожадливо й нахабно дивиться на неї Аркадій.

...Того дня, коли в kolegium maximum відбувалася невдала репетиція вистави «Платон Кречет», Аркадій Молодий святкував свою першу справжню парубоцьку перемогу, й політична дискусія між учасниками драматичного гуртка його не зачіпала, був він ніби відсутній серед товариства, навіть чарівну Оресту, з якою прийшов на репетицію, не відразу побачив – оцінив її вроду аж тоді, коли вона так вдало відтворила стан пробудження асистентки Валі...

Зустрів її біля брами клубного корпусу, коли дівчина читала оголошення. Вона спитала Аркадія, де займатиметься драмгурток, й він узяв її за руку, мов дитину, бо ж була маленька й щупла, схожа більше на школярку, ніж на студентку; сам же Аркадій перебував ще під враженням проведеної ночі в гримувальні примі Діани Шерстякової: гордовита актриса несподівано йому підкорилася. Коли він на порозі гримувальні з букетом троянд у руці на колінах благав у неї прихильності, актриса допомогла йому підвестися, погладила долонею по щоці й сказала так просто й байдуже, ніби йшлося про зовсім буденну для неї річ:

– Не зображуй страждань, тобі це недоступно. Та коли вже так дуже захотів, то зоставайся в мене на ніч, скільки того діла...

До цієї перемоги йшов Аркадій довго. Наділений від природи ефектною чоловічою вродою хлопець після закінчення середньої школи вихопився до Львова із провінційного містечка, де для його буйної вдачі бракувало простору: вечірні, під гітару, гутірки втратили зрештою свій чар і сенс; із тих кількох десятикласниць, яких він за їхньою згодою, бо липли до нього, мов оси до меду,

позбавив дівочтва, не вибрав жодної й не збирався зав'язувати собі світ; хлопець не давав стриму своїй парубоцькій сваволі, й батьки, які пильно стерегли доньок, полегшено зітхнули, коли заводіяки не стало видно в містечку – певне, улаштувався в якомусь львівському інституті або й в університеті, і слава Богу; Аркадій спершу приїжджав на вихідні додому й збирав у парку галасливу компанію, а потім не стало його чути, пропав...

А він і насправді пропав... Сталося це в театрі ПрикВО на виставі Всеволода Вишневського «Оптимістична трагедія». Жінку-комісара грала артистка Діана Шерстякова: такої жіночої вроди, замішаної на чоловічій мужності, взагалі не могло існувати на білому світі – може, то було цілковите її перевтілення, й коли комісар вийняла з-за пояса нагана й вистрелила у п'яного матроса, який поривався її гвалтувати, коли скрикнула «Хто ще хоче комісарського тіла?!», Аркадій притьмом зійшов з гальорки, пробіг проходом до оркестрової ями й, перекинувшись через балюстраду, жадібно вдивлявся в постать вродливої актриси й мовчки благав, щоб вона його запримітила, гіпнотизував чоловічою жадобою, й вона нарешті уздріла юнака, а як уже пролунали в залі оплески, коли актриса вийшла на поклон, тоді Аркадія обпик її позирк, вона нахилилася й прошепотіла до нього:

– І ти возжелав комісарського тіла?

На другий день Аркадій зайшов до кабінету директора театру й попросився в масовку. Директор, оцінивши зовнішність хлопця й дізнавшись, що він має ще й музикальні здібності, прийняв його без слова.

...Кожного разу, коли Аркадій виходив у масовці на сцену, актриса Шерстякова примічала його, молодого красеня, та й не могла не запримітити, він-бо переслідував її закоханим поглядом і при кожній нагоді намагався бути якнайближче біля неї; вона гасила його хіть байдужим поглядом, ніби й не впізнавала того юнака, що голодно дивився на неї, коли вона після закінчення «Оптимістичної трагедії» приймала овації; знаменита артистка під час своєї праці в театрі звикла до уваги адораторів – цей хлопець був одним із багатьох, проте їй, амбітній жінці, приємно було відчувати на собі його закоханий погляд, й вона завше тримала Аркадія в полі свого зору, немовби вивчала його акторські можливості, й урешті ошчасливила несподіваною пропозицією: а чи б не спробував він у другому складі репетирувати роль Хоми Брута у виставі «Вій»...

Літала під час репетицій домовина понад сценою, осідала долі, й тоді з неї виходила прекрасна Сотниківна й простягала до Хоми руки, щоб затягнути його у відьомське пекло; Хома-Аркадій описував крейдою довкруг себе кола й приговорював «хрест на мені, хрест на спині», проте його очі не відтворювали смертельного жаху, він шепотів закляття, не відводячи при тому палкого погляду від Діани-відьми; Шерстякова переривала гру, підходила до Аркадія, термосила його за оборки спудейського кафтана й говорила: «Ти телепень, а не актор, я ж не Діана Шерстякова, й навіть не Сотниківна, я відьма, й ти мусиш мене боятися, умлівати зі страху, таж спробуй нарешті у своєму погляді відбити нарешті панічний переляк – ось вдирається до церкви нечиста сила, сам Вій простягає до тебе кощаві руки, то хоч трохи злякайся?» – й водила розчепіреними пальцями по його обличчі, він ті пальці цілував, й вона безпорадно дивилася на неfortunного Брута. Врешті після генеральної репетиції актриса кинула зневажливо: «Вертайся в масовку, ти бездарний!» і з тими словами пішла до своєї гримувальні; тоді Аркадій, схопивши зі столика букет троянд, що його завбачливо прихопив на генералку, подався за Діаною, впав перед нею на коліна, й вона, змилосердившись, залишила його в себе на ніч.

Нервово роздягалася й невдоволено бурчала, хоча в тому бурчанні вчувалася Аркадієві кокетлива жартівливість: «Набагато легше віддатися тобі, ніж переконати, що ти мені противний; та ходи, ходи вже швидше, чого ще там вовтузишся, чи не загудзувалися, бува, зав'язки на твоїх кальсонах?»; Аркадій, зрештою, не барився, накинувся на неї, немов голодний звір на жертву, м'яв їй груди, мало не трискала з них кров, він довго мучив її, байдужу й холодну, аж поки вона не зм'якла, поки її очі не затягнулися туманною паволокою – і враз Діана ожила, обхопила хлопця руками за шию, увіп'ялася в уста й вистогнала «мій рідний, любий!»; Діана знемагала, мліла, самотня артистка мала вже чимало коханців, але такого в неї ще не було – молодого, сильного й невтомного, вона шепотіла таке, в що важко було хлопцеві повірити: «Ти станеш великим актором, ти зіграєш самого Гамлета й підкориш не тільки Львів, а весь наш край – так само, як здолав мене, як же мені солодко, кохай мене, кохай ще і ще...»

А коли пекельне полум'я обпало обох, й від їхніх тіл залишився лише попільцець марноти, вона підвелася, подала йому, знесиленому, руку, допомагаючи встати, почала його одягати – із вдячності за нечувану досі радість, дбайливо застібала гудзики на його сорочці, потім тихо відімкнула двері гримувальні й повела коридором до чорного виходу... Вже світало, й треба було розставатися; охололий Аркадій покірно й квапно йшов за нею, на східках Діана його зупинила, припала до грудей і, заглядаючи йому у вічі, просила: «Приходь увечері, приходь щодня, я тебе кохаю», однак Аркадія замість так довго очікуваного щастя

проїняла враз тупа байдужість – до театру, до шаленої вроди актриси, до її тіла; Діана висмоктувала його губи, а він у той час запримічував густі віяльця біля її очей і дужки зморшок у кутиках вуст, гордовита красуня враз зблякла в його очах, стала звичайною жінкою бальзаківського віку, Аркадій поцілував її в чоло, вивільнився з обіймів і вийшов на вулицю з відчуттям переможця, готового до нового походу.

...Аркадій прислуховувався до дискусії, що спалахнула між учасниками ще не створеного студентського драмгуртка, сам втручався у суперечку, проте до всього того, що стосувалося п'єси Корнійчука й самого автора, було йому до чужості байдуже, він ще перебував думками у гримувальні примі Шерстякової, котру так несподівано легко здобув й від кохання з якою залишився марнотний попелець; а була ж вона досконала – гаряча, досвідчена в найпотаємніших тонкощах любові, в секретах забав, винахідлива й безсоромна; такої втіхи він ще не зазнавав ні з однією коханкою, а все ж трутний осад гірчився на дні його душі: ті віяльця біля очей, ті дужки зморшок у кутиках уст засвідчували Perezriлий її жіночий вік, в Аркадія проколювався сором від усвідомлення, що Діана годиться йому в матері, а стала любаскою, і як йому далі поведеться – стати – на глум акторів – пажем у поважної й авторитетної театральної дами, використовувати її впливовість для власної акторської кар'єри й назавжди забути її зневажливі слова «ти бездарний телепень!», а якщо це й насправді так, то що йому всміхається в майбутньому: роль слухняного поштуркача у примхливої примі, яка в театрі стоїть вище самого режисера, а я ще такий молодий, а на світі стільки красунь!

І в той момент зморних роздумів він уздрів невинне й прекрасне янголя, яке засліпило сонце: дівчина не могла вийти з дива, що те сонце так стрімко наблизилося до неї: Аркадій аж тепер побачив Оресту в усій її вроді, а розкішна Шерстякова відсунулася в тінь й зовсім зникла з його пам'яті; зваба Орести засліпила його достоту так, як щойно сонце Валю, й не переможений ще ні разу серцеїд постановив цієї миті: хіба лише смерть завадить йому її здобути; він не відводив від дівчини очей, студенти сперечалися, а в його серце вдерлася, як йому здалося, перша справжня любов.

Антон Доленка вже не було в залі, недойшли актори теж почали розходитися, Мирон Синютка в чомусь переконував Ігоря Романюка, та він не слухав, його очі прикипіли до Орести, й він випередив Аркадія: взяв дівчину за руку й вийшов з нею із зали; Аркадій пас їх ревливим поглядом, на його обличчі малювалася злість, змішана із впевненістю в перемозі, й цієї миті він відчув на собі чийсь

пронизливий погляд, оглянувся й зустрівся з насмішливими очима Ліди. Та насмішка була така сама, як тоді, коли вона поглузувала з Аркадієвих затоптаних штанів, і він втямив, що за ним стежить недруг...

III

У страдчівській пущі щойно починає розпаношуватися осінь: кольористі клени, тихо засинаючи, струшують із себе лапате листя, встелюють ними жухле моховиння, завітчують золотистими узорами кущі глоду й ожини, які стають схожими на святково одягнугих охайних бабусь, що он, обтяжені віком, повагом прямують зусібіч до церкви на храмову відправу; притишені співи, нібито в храмі правиться молебень за упокій природи, ледве долинають до заграбованого отвору печери, біля якої на зваленому бурю буковому стовбурі сиджу я, Ігор Романюк; прихожани, такі ж урочисті, як і дерева у страдчівському лісі, стоять півколом перед папертю маленької й тісної, критої замохнатілим гонтом церковці; на дзвіниці бемкає самотній дзвін, рунтаючи осінню тишу; луна дзвону колотиться поміж деревами, струшуючи червоне листя з буків, й нечутний подих втомленого літніми бурями вітру несе його на голубу стрічку Верещиці, що вливається у круглу видолину, мов у чашу, й, обважніле від листяного покриву, зупиняється біля крутих берегів, зацвітає білими із жовтими сердечками лілями й, непомітно просочуючись у ізворину, прямує до Дністра, – і над усім цим спокоем повисає елегійний спів «Пресвята Богородице, спаси нас!»; пелену благальних тренів рунтає дзвін благовісту й кришить її, кремсає, ніби переконуює прихожан, що марно благати в Господа милосердя, адже після осені неминуче прийде зима.

Я слухаю празнешну літургію, що її так само, як і тридцять років тому, відправляють тут люди і природа, й мені дивно й любо, що відтоді у страдчівському світі нічого не змінилося, тільки й того, що отвір печери перехрещено залізними штабами й прихожан біля церкви набагато менше, ніж колись, і я знаю, чому так сталося: ніхто ж уже не забороняє молитися за добру долю своїх рідних і за легку зиму, немає більше причин для протесту, що колись примушував людей валом валити до церкви й благати Богородицю про порятунок від неволі – її не стало.

Помінялися тільки люди, їх я не знаю, й вони не знають мене теж, крім, можливо, того чоловічка в клепані, що, здається, впізнав мене й раптом зник кудись, – тож марно мені дошукуватись між мирянами знайомих облич; я теж не вірю, що колишні друзі прийдуть сюди, як обіцяли, хоч теплиться-таки в душі надія, що хоча б хтось приїде – ну бодай один!.. А кого найбільше хотів би побачити? Антона Доленка й близько немає, Мирон Синютка, ставши після арешту народним депутатом Верховної Ради України, по вуха вліз у політику; Ореста... вона ні на мить не вступається з-перед очей, але її немає, немає!; Аркадій із того провалля, в якому опинився, ніколи, мабуть, вже не вибереться, – не існує на світі більше доморосів, як я колись назвав наше товариство, залишилася у Львові тільки Ліда, і я хочу вірити, що вона, нехай лише одна з усіх, таки приїде, і дивно мені стає, що нестерпно жду саме її...

Та бачиться мені, що марно жду. Святковий люд уже розходитьсЯ з церкви празникувати, однак у мені ще теплиться племінчик надії, що хтось таки з'явиться, я вирішую чекати до смерку й настирливо кличу друзів... І ось вони в моїй уяві прямують від залізничної станції лісовою доріжкою, здалеку вітаються, й нарешті оточує мене той самий гурт романтичних доморосів, які колись уперше тут зішлись – в день страдчівського престольного празника 21 вересня 1956 року.

...Наш задум, що виник під час дискусії з приводу Корнійчукової п'єси – для подальших розмов збиратися у Страдчі, – був по-юнацьки романтичний і вельми ризиковний: подих політичної відлиги в Союзі марно здавався нам справжньою весною.

Був то час суспільного відпруження після розвінчання культу Сталіна на XX з'їзді комуністичної партії: закритий лист про сталінські злочини читав студентам університету в тому ж kolegium maximum секретар парткому; ми спершу сиділи тихо – розгублені й здивовані, злякані, чей за одне зневажливе слово на адресу вождя ще так недавно можна було зазнати тяжкої кари, а тут нам повідають, що Сталін злочинець! Ми крадькома переглядалися, озиралися й водночас поволі сміливішали, і врешті зловісний гул сповнив актову залу; ніхто студентів не втихомирював, тільки голос секретаря парткому вряди-годи набирав металевої тональності, в якій вчувалася погроза; вона вже нас не лякала – нам здавалося, то партбос зачитує маніфест свободи: в залі почулися то схвальні, то обурені вигуки – у студентів уже бракувало стриму, та ніхто з нас не запримічував, що з балкона пильно стежить за нашою поведінкою секретар комітету комсомолу Черепов і бере на мушку найсміливіших.

Тієї миті ми забули, що в советській системі свобода взагалі неможлива, що влада лише випускає надмір пари з котла, аби не розірвався: ми ще не знали, що за кілька місяців за крихітний подих свободи Угорщину стратують танки й потече кров вулицями Будапешта; ми зривали кляпи із своїх уст, забуваючи про обережність, в гуртожитках студенти шельмували радянську владу й, надриваючись, співали спародійовану пісню про Сталіна «Із-за гір та з-за високих налетіла сарана»; жадоба волі була дужчою за страх, та й страху не було: ми навіть у думках не допускали, що за нами й досі стежить недремне око тих самих гебістів, які так несподівано заблазнювали перед народом у фальшивому розкаянні.

...Ігор прийшов до печери перший, йому недалеко: ночував у батьків – потомствених янівських столярів. Пильно, аж до болю в очах, вдивлявся у глибину темного тунелю поміж буками, в який шугнула вузька доріжка до залізничної станції, нарешті в сутінній глибині заворушилися три чоловічі постаті, а попереду них дріботіла, просто-таки бігла золотоволоса дівчина, туга коса спадала їй на груди, вона притримувала її лівою рукою, а правою помахувала Ігореві, і йому солодко защеміло в серці від думки, що Ореста до нього квапиться, що не образилася за його поцілунок, яким він обпік її щоку, коли вони після репетиції в актовій залі прощалися біля під'їзду на Пісковій, – видно, пам'ятає, видно, слід його шаленства гріє її й досі; дівчина стрімко наближалася, й Ігореві здалося, що вона хоче втопитися в його обіймах, однак Ореста різко зупинилася перед хлопцем, ніби їй стало соромно за невтримність, хвильку стояла непорушно, приглядаючись до Ігоря, враз безпричинно засміялася, зніяковіння згасило гримасу усмішки на її устах, й вона промовила:

– Ти такий дивний... Що з тобою?

– Смішний? – витиснув Ігор з горла одне слово й більше нічого не зумів сказати, тільки рвучко подався вперед з простягнутими руками й так застиг, наче спійманий на крадіжці: з лісового тунелю виринули на світло три постаті, й тіні враз ожили: Доленко, підкручуючи вуса, лукаво посміхався до Ігоря, Молодин відвів убік погляд і, як це здалося Ігореві, вмисне не дивився на нього й Оресту, й вигляд його був надто поважний, гейби аж сердитий; Синютка, виставивши вперед вказівного пальця, щось лепетав крізь сміх, певне, розказував свіжий анекдот, бо всі враз голосно засміялися, однак Ігор того дотепу не почув: він цієї миті зустрівся з поглядом Ліди, яка досі ховалася за спинами хлопців і врешті протиснулася проміж них уперед; обличчя панни було ясне й відкрите, ніби висвітлене чарівним ліхтарем ізсередини, вона розпростерла руки й вигукнула,

дивлячись при цьому на Ігоря, немов хотіла поділитися своїм захопленням тільки з ним:

– Як тут гарно, як гарно! – й додала пригаслим тоном, показуючи на овальний чорний отвір печери: – І моторошно... А взагалі, ти молодець, Ігоре, що покликав нас у своє царство...

Ігор прикипів поглядом до Ліди, ніби вперше її побачив: певне, ця панянка, коли їй хотілося, мала дар висвітлювати свою приховану за холодною маскою дивну вроду; зблиск Лідиної чарівності на мить засліпив Ігоря, він хотів якось зреагувати на Лідине захоплення, та не знаходив слів; за час Ігорового сторопіння на Оресту нахлинуло гірке відчуття своєї непотрібності, й вона вийшла з поля Ігорового зору, врешті хлопець відвів від Ліди погляд й почав очима шукати Оресту, довго не міг знайти її, аж поки не побачив – маленьку, скривджену, гейби заховану від нього за спиною Аркадія. Збагнувши провину, Ігор умить опинився біля неї й промовив владно до товариства:

– Запалюйте свічки й заходьте в аїд. Я поведу вас дном пекла, як Вергілій Данте...

Ігор увійшов у отвір печери, за ним шнурком подалося товариство. На нас дихнув підвальним запахом холод, зимний струмінь повітря вихопився з печерної глибини, й Ореста, яка трималася за мою руку, зіщулилася, притиснулася плечем до мене, щоб зігрітися, й від цього мені стало добре; упевнившись у прихильності дівчини, я обняв її однією рукою за стан, а в другій тримав запалену свічку, позаду нас мерехтіло ще їх чотири, й мені згадався ряд княжої родини, викладений мозаїкою на стіні київської Софії; ми заходили в глибину печери, й мені здалося, що, долаючи століття, проникаємо в серцевину найдавнішої нашої історії...

Історична наука змалку вабила Ігоря, й він чекав того менту, коли насмілиться взятись за працю над історичним романом про Страдчівську печерську Лавру; поезія поволі вступалася з Ігорових захоплень, його останній вірш звучав обіцянкою розпочати важку й заманливу працю в історичному жанрі: «Історія минулих днів в мені цікавість завше будить: події давні й давні люди встають із пороку віків, я бачу, як з старих пісень сьогоднішній сіяє день»; ця неоковирна строфа ще раз прозвучала в моїй свідомості тоді, коли зі свічкою в руці заглиблювався в печерний тунель, і я подумав, що історичні романи, які колись напишу, мусять бути вигранені словами так доладно, як рисунок на Ахілловому

щиті, бо тільки в такому вигляді давня історія повинна приходити до читача... Ігор заглибився в свої думки, і так усі йшли б мовчки, схилившись під склепінням печери до самого дна аїду, якби не зупинив його оклик Антона:

– Агов, Вергілію, ти так зяято мовчиш, ніби ведеш нас на страту, а обіцяв же розповісти історію цих катакомб!

Ігор підніс над головою свічку.

– А ми далі й не підемо – може, іншим разом: попереду прохід місцями дуже низький, деколи й повзти треба. Тож піднесіть свічки горі й погляньте довкола: у цій галереї печерна каплиця другої на Русі Лаври: он бачите ніші для ікон на стінах. А в глибині галереї, пильно придивіться, стоїть камінний хрест і поруч з ним витесаний з каменю стілець – то сповідальня. За нею ж чорно зяють келії для затворників. Усе це збереглося з одинадцятого століття...

– Хто грішний, сідай на цей стілець і сповідайся, – промовив Аркадій. – Тільки сповідника немає серед нас.

– Цю функцію найкраще сповнив би наш Старий, – обізвався Мирон. – Він вусатий, а бороду йому приклеїмо. Ти ж, Аркадію, сідай перший і признавайся до своїх гріхів – певне, вже досить натворив їх у театрі з юними артистками.

– Старі набагато гріховніші, з юними не так цікаво, – засміявся Аркадій. – Але як признаватися до провин, коли немає сповідника, – вголос?

– Можна і вголос, тут ніхто, крім нас, не почує, ми ж нікому не розкажемо.

Ігор вийшов на середину галереї, закріпив свічку на сповідальному камені й заговорив, надаючи мові вмисної урочистості:

– Ми зібралися тут не для жартів, друзі мої. Маємо створити схоже на масонську ложу товариство, тільки треба його якось назвати.

Мирон Синютка, який на третьому курсі вважався всезнайком, запропонував:

– Назвемося філоматами, тобто любителями наук.

- Непогано, але ж товариство під такою назвою існувало у Вільні ще за Міцкевича, - засумнівався Ігор.

- І їх усіх пересадили, - вставила Ліда.

- Тому, що вони з любителів наук перетворилися на політиканів, - зауважив Антон. - Ми ж маємо бути лояльними.

- А для чого лояльному товариству збиратися в печері?

- Для емоцій, - зіронізував Аркадій. - Ти ж сама сказала, що ми романтики.

- Дурницю лягнула... Романтики - то не ті, що зітхають до місяця під спів соловейків, а котрі потайки чистять зброю...

- То щоб жінка не ляпала дурниці, краще, як сказала поетеса, нехай мовчить серед збору...

- Не сваріться, - обірвав суперечку Ігор, помітивши в очах Ліди й Аркадія злостиві іскри, - і чого то вони незлюбили одне одного? - Й теж не викликайте вовка з лісу: в цій печері живе й чатує на свої жертви енергетика катів і скривджених. Колись давно татари задушили тут димом монахів, а вже за нашої пам'яті, в сорок першому, новітні ординці замордували священика й дяка...

- І ти - до політики? - озвався Антон. - Застерігаю ще раз: ми повинні сприяти вдосконаленню чинного ладу, а не його деструкції.

- Старенька пісня на новий мотив, - промугикав Мирон.

- Я ще нічого не вмотивовував, - огризнувся Антон. - Поки що викладаю свої погляди на наш суспільний устрій в трактаті «З полону власності». Давно вже над ним працюю.

- І що зробиш з тим трактатом?

- Заклею в конверт і вишлю в ЦК.

– Наївний. Колись за таку консультацію тебе вислали б на Соловки. А тепер, у кращому випадку, викинуть до кошика твое дослідження.

Ігор махнув рукою.

– Припиніть пустопорожні балачки, ніхто нічого в цій державі не змінить і не вдосконалить – існує єдине правило у верхах: «Ми тут порадилися й вирішили...» А товариство, яке хочемо створити, буде покликане для того, щоб удосконалювати, а може, й змінити самих себе... Тепер послухайте, яку я придумав назву, уважно слухайте, бо свічки вже догорають. Ось – Доленко, беремо перший склад ДО, Молодин – МО, Романюк – РО, Синютка – СИ, й утворюється ніде не чуване слово ДОМОРОСИ.

– Згода! – вигукнули хлопці, а Ліда проказала сама до себе:

– Та й справді, жінки серед збору мають мовчати, – нас проігноровано.

– А я, приміром, жодних претензій не маю, – пискнула Ореста. – Аби брати участь у наших розмовах, мені аж ніяк не завадить те, що першого складу мого прізвища не буде в назві товариства.

– Не ображайся, Лідо, – поблажливо мовив Арка дій. – Хлопці складуть стрижень товариства, ти ж будеш зв'язковою з журналістами. А Ореста – нашою окрасою...

Полохливе полум'я свічки промерехтіло обличчям Орести, й воно стало достоту таким екзальтованим, як у Корнійчукової героїні Валі, зачарованої сонцем. Ореста вдячно глянула на Аркадія і, знітившись від його хтивого погляду, защебетала, намагаючись здолати своє зніяковіння:

– Як тут дивно, урочо, я ніколи й мріяти не могла, що колись зможу збагнути таємницю потойбіччя...

І враз зблякла пишнота її слів від скептичної репліки Ліди, що глухо прозвучала в сутінках:

– Не вживай, ради Бога, висловів, які нічого не означають. Я ніяк не можу зрозуміти поняття «мрія» – що воно таке?

– Але ж ти сама щойно була замріяна, коли ввійшла в страдчівську пущу, – промовив Аркадій, стаючи на захист Орести.

– То був хвилевий стан, а не мрія, – відказала Ліда.

– Співчуваю людям, – голос Аркадія набирив саркастичної тональності, – до яких раз на рік приходять подібний стан, та й то на престольний празник.

– А я співчуваю тим, які за престольними празниками не встигають побачити красу будня.

Свічки скапували, язички полуменю ставали цяточками, немов на сільських каганцях; Ігор знову припинив су перечку між Аркадієм і Лідою – «чого ви не поділили?» – й потішив товариство, що наступного разу, а буде це рівно за два тижні, в неділю, він візьме з дому стаенну гасову ліхтарню, й свічки більше не знадобляться.

– А що ми будемо робити крім того, що пускати одні одним словесні шпильки? – запитав Антон і тут же відповів на своє питання: – Наша компанія склалась як драмгурток, то нехай і залишається в такому ж амплуа. Подумаймо, яку п'есу можемо взяти до роботи.

– Гамлета! – випалив Аркадій.

– Ти хочеш відразу вхопитися за вершину дерева, а ще не встиг як слід обняти стовбура... А втім, печерна сценографія сприяла б реалізації шекспірівської філософії: Гамлетові суджено діяти у двох світах – він має виконати волю потойбіччя в реальному світі і, стикаючись у ньому не з привидами, не з уявністю, а зі справжньою людською мораллю чи то пак аморальністю, не може сповнити синівського обов'язку й пасує перед вимогами реального життя... Однак розв'язати таке завдання було б нам надто складно.

– То візьмим «Макбета», – запропонував Мирон. – Яка актуальна тема на сьогодні – засудження тиранії!

– Надто прозорий підтекст для нинішньої ситуації, – зауважив Антон. – Не треба пертисся на рожен.

До сповідального каменя, на якому догоряла свічка, вийшла із сутінку Ліда.

- Якщо ми вже так дуже хочемо розпочинати свої акторські спроби з Шекспіра, то візьмімо його феєрію «Сон літньої ночі». У цій казці кожен з нас знайде відповідну для себе роль, адже там усі персонажі, як і ми, - Ліда значуще глянула на Ігоря й Оресту, - впереміш закохані!

- Ай справді! - підхопила Ореста. - Я б спробувала зіграти Гелену, закохану в Деметрія.

- О, а я тоді зіграв би Деметрія, - зовсім серйозно промовив Аркадій.

Ігор мовчав. Свічки згасали, темрява в печері густішала, й ніхто не бачив виразу його обличчя. Він проказав ідко:

- Тобі, Оресто, найкраще пасувала б роль когось із ельфів - хоча б Метелика.

- Тоді ти грав би ельфа Горошка! - відгризлася Ореста.

Вибухнув сміх, свічки разом погасли, й товариство почало шнурком вишиватися з печери. Першими зникли в лісовому тунелі Ореста з Аркадієм, за ними подалися Мирон з Антоном, а Ігор стояв непорушно біля печерного отвору й до болю зімкнув повіки, ніби його засліплювало сонце, й коли церковця спорожніла й довкруз стало по-осінньому тихо, до нього підійшла Ліда й діткнулася до його ліктя рукою.

- Не падай у відчай, Ігорку, - промовила шепотом, й хлопець відчув на своїй щоці її теплий подих. - Не так важливо, щоб тебе любили, справжнє щастя тоді, коли любиш ти... Ходімо й ми до електрички.

- Піду до батьків, то зовсім недалеко, - відказав Ігор зрезигновано.

- Я проведу тебе до тракту, мені нікуди поспішати... А ти не бійся, я ні в чому тобі не заважатиму. Незважаючи на мій огидний характер, я можу бути доброю колежанкою...

Ми йшли мовчки лісовим тунелем, і коли в даліні з-поза старих лип визирнув станційний будиночок, я звернув на стежку, що пробивалася крізь гущавину до Яворівського тракту, поступився, пропускаючи Ліду поперед себе, й вона, минаючи, черкнула мене м'якушем грудей, і тоді наші очі, зніяковілі й водночас утішені, вичікувально на мить зупинилися, й мені здалося, що той дотик – прихований заклик дівчини до чогось зовсім іншого, ніж приятелювання, однак мент був надто нетривким: Ліда вже йшла попереду, й мої очі тепер любовно огортали її виточений стан, довгу шию, на яку спадала пілка коротко стриженого русявого волосся, хода дівчини була гнучка, зваблива, і в мене майнула ревнива думка, що хтось колись пізнає цю досконалість природи й не матиме ніколи сил звільнитися від неї; Ліда йшла й щось говорила наче сама до себе, вона вряди-годи повертала голову, немов давала знати, що її мова адресується мені, а може – намагалася затінити нею своє зніяковіння, і я теж відчував, як її слова тлумлять у мені хвилеве захоплення дівчиною.

– Який парадокс, – про щось розмірковувала вголос Ліда й не дбала про те, чи її слова доходять до свідомості Ігоря, думки якого враз перемістилися до станційної почекальні, де, напевне, ждуть електрички Ореста й Аркадій, а які вони обое зараз, – підкочувалися до серця хлопця пекучі ревності, й він більше не помічав грації Ліди, бачив лише тих двох: стоять вони одне навпроти одного й, може, обнімаються, може, цілуються, а Мирон з Антоном повідверталися і вдають, що того не бачать, але як це могло так статися, що Ореста насправді, мов той шекспірівський Метелик, безтурботно перелетіла з квітки на квітку, й терпкий туск занімів у його грудях; він цієї миті виразно побачив вродливе обличчя Аркадія, поруч з яким він, Ігор, виглядав би мов горошок біля тюльпана; гіркота добиралася до самого серця, й ще дужче згірчував її образ золотоосої Орести, яка впирається великими синіми очима в Аркадія й готова прийняти його поцілунок – зовсім інший, умілий, не схожий на той, яким він обпікав – а чи обпик? – Орестину щоку біля під'їзду на Пісковій.

– Ти мене зовсім не слухаєш, – дорікнула Ліда й, зупинившись, пильно глянула на Ігоря. – Та вийди, вийди врешті на свіже повітря з цієї прокуреної почекальні! – І звідки вона знає, що він там, незримий, дивиться з кута, як вони цілуються, кусає до крові губи й ненавидить себе за свою нікчемність, а Ліда наглисть на нього, щоб не підглядав, не ставав жалюгідним. – Отже, слухай, Ігоре, який парадокс: ченці в печерах прирікали себе на самотність, бо вважали її сенсом свого існування, а їхні нащадки косяками тиснуть до лавр, обмацують пальцями мощі, обслинюють їхні зображення на іконах, знаючи, що мертві не запротестують. Й, можливо, душі анахоретів обурюються на таке блюзнірство...

– Й деколи мстяться, – відказав Ігор, відсторонившись від ревливих роздумів, які щойно діяли його до болю. – Згадаймо лише таємничу смерть деяких дослідників, які зважувались анатомувати єгипетські мумії.

– І ще мені цікаво, – продовжувала Ліда, – як реагує на свою всесвітню славу і всезагальне поклоніння душа Шевченка, який у «Перебенді» висловив найвищу похвалу самотності. Хіба не мучиться, адже усамітнену душу поета невпинно тривожать голоси як прихильників, так і лихословів?

– Помиляєшся, Лідо. Шевченко випрошував у Бога самотності у хвилини втоми. А насправді жадав слави: «А слава – заповідь моя». Я особисто ніколи не бажав би самотності, це смерть, це знищення людського в людині навіть тоді, коли вона ще живе... Небіж Мазепи Войнаровський – високоосвічений муж, знакомитий полководець, підкорювач жіночих сердець – здичавів за час довголітньої самотності в Сибіру.

– Це правда. Тому юнакам треба шукати не лише любовниць, а й співрозмовниць. Кохання для кохання – то теж здичавілість.

Розмова зацікавила нас обох, і ми пішли поруч, торкаючись плече до плеча – на стежці було тісно. Ліда взяла мене під руку.

– А ти знаєш, про що я подумала щойно? – по хвилі заговорила, і в її голосі я вчув довірливість до мене. – Ти пишеш вірші, а вірші пишуть усі – хто вміє і не вміє... Але ж є глибинний і просторий жанр, який, зрештою, визначає рівень літератури, – проза. Ти нам розповів дещо з історії страдчівської печери, а властиво – не сказав нічого... А чому б тобі не сісти за роман на цю тему? Або, скажемо скромніше, – повість. Ми задумали взятися за вистави, та я мало вірю, що це нам вдасться. Але ж філомати, а домороси хочуть їх наслідувати, збиралися передовсім для читання власних творів. І серед них формувалася Міцкевич. А що якби ти взявся за прозовий твір на страдчівську тему і – звісно, не в печері – читав нам розділ за розділом, а ми б висловлювали свої думки з того приводу...

– А як ти вгадала, що я давно вже думаю про такий твір? – здивувався я. – Ти що – Кассандра?

– Чому – Кассандра? її ж пророцтвам ніхто не вірив.

– Але ж про мене ти вгадала, і я це підтверджую.

– То випадок, не сприймай всього серйозно, Ігоре... О, іде вже автобус до Львова. Бувай здоров!

Я хотів її затримати, чогось ми ще не домовили, та Ліда вскочила в автобус. Я довго дивився, як він віддаляється, з віконця висунулась її рука, й дівчина довго помахувала нею, прощаючись зі мною...

IV

Ігор уперше злякався чистого незаписаного паперу. Досі він віршував: поетичні рядки легко клалися на папір, коли душу опановував щемливий настрій. Міг він бути розбуджений красою страдчівського бору, що прокидався із зимової сплячки й засвідчував оновлене життя липкими ріжками блідо-зелених листочків на гілках сивостволих буків, жовтими котиками на помолоділих вербах, сережками сірих базьок на ліщині – Ігор умів чуйним слухом вловлювати несміливу мову провесни, його втіха першим теплом зливалася із щебетом лісового птаства – такий настрій огороджував світлі словесні образи, а от мінорність навівалася осіннім туманом, що лягав на дзеркало Янівського озера білою пеленою, крізь яку прозирали голівки диких качок, а тонконога чапля вивищувалася над водою, немов щогла корабля, що застиг на якорі; осіння тиша мрячною порошею засівала в душу почуття суму, що сукався сірим шнурком і скручувався в тугий клубок гіркоти, з якої народжувався вже інший, похмурий, словесний образ, а бувало й таке, що папір зітлівав від жару слів, коли перед очима з'являлася золотоволоса голівка з довгою вужівкою коси, – поезія виморювала душу Ігоря; та водночас і зцілювала від ран...

Й розпаношилась вона в його серці, і був він щасливий від Божого дару, що інколи цілком поглинав його сутність, втеплював у створені образи, які наповнювали його вином радості, а деколи, немов зміїна отрута, діймали лютим болем.

А сьогодні папір зворожився: засліплював очі, немов молодий сніг на сонці, глузував з немочі молодого поета, який зраджував подароване йому Богом

уміння, поет сам тратував його, шукаючи нового способу вираження, й папір мстився: перетворював чорнило на воду – жодне слово не виписувалося на його білоті, й падали зіжмакані жмутки на долівку, а в Ігоря опускалися руки... Та чув же він чув, що десь глибоко у підсвідомості зачаїлися не торкані ним ніколи знання, вміння й ні разу не використані слова; клубок таких потрібних цієї миті думок ліниво ворушився в тайниках пам'яті, немов спійманий рій бджіл на сливовій гілці, – і де ключ, щоб відімкнути ту скарбонку, де ті важелі, які б підняли шлюзи й висипали слова – той матеріал для нового способу творення, для оволодіння новою й непіддатливою субстанцією, що зветься просто – проза?

Й нарешті сталося: забігало перо, заповнюючи бісерним почерком сторінку за сторінкою, й незчувся Ігор, як його назавше, немов аркан бранця, заволоділа сила жанру, з яким він уже повік не розлучиться...

Свій перший прозовий твір писав я днями й вечорами в читальній залі студентської бібліотеки, мене всього поглинула робота, до якої підступав так боязко, занедбав навчання, а літня сесія нестримно наближалася, і я вже знав, що через це писання, мабуть, не витягну на підвищену стипендію, я перестав спілкуватися з товаришами, та коли вже перо спинилося і я прочитав написане – вперше відчув перевагу прози над віршем: у вірші ідея перебуває на службі в рими, а проза дає простір для вільного мислення, і я впевнився, що відтепер буду вправлятися лише в цьому жанрі й, освоюючи його, долатиму непіддатливий матеріал. Я усвідомлював, що праця буде нелегкою, однак, прочитавши написане й подумавши, що мое письмо більш-менш вправне, полегшено зітхнув, ніби знайшов загублене, і аж тоді згадав, що завтра та неділя, коли домороси мають знову зустрітися біля страдчівської печери.

Ночував у батьків, а в неділю подався до Страдча й не думав більше про написане, воно вже існувало поза моєю волею і владою, я квапився, бо вийшов з дому досить пізно: десь там моє товариство мене виглядає, а Ореста, так думалось мені, не прислухається до розмов і не відводить своєї чарівної голівки від стежки, на якій маю з'явитися, очі в неї затягнуті паволокою суму, а я, негідник, мучився ревностями, для яких не мав ніяких підстав; Ореста чекає мене, вірив я, а в душі визрівав рішенець: зважуся освідчитись їй сьогодні в коханні.

Моя відвага зміцніла, коли побачив усіх моїх друзів, які сиділи перед печерою на складених чотирикутником колодах; Аркадій стояв обіч і палив цигарку, Ліда, схрестивши на грудях руки, спідлоба дивилася на нього, ніби хотіла збагнути, що

справжнє ховається десь там глибоко в його душі, замасковане ефектною зовнішністю... А може, в них уже настав мир, – подумав я, – й ті словесні шпильки, якими вони вряди-годи обмінювалися, тільки перевіряли їхнє взаємне ставлення і не відштовхували, а навпаки – наближали одне до одного? Від цих думок ставало в мене легше на серці – а й справді, якби вони припасувались, то не проймав би Аркадій хтивим поглядом Оресту... Мирон голосно сперечався з Антоном й не помічав мене, а Ореста враз сплеснула в долоні й утішно вигукнула – сталося це достоту так, як я вимріяв, йдучи з Янова до Страдча:

– Гляньте, він уже йде, нікуди не дівся!

Аркадій і Ліда повернули голови в мій бік, та я не побачив на їхніх обличчях навіть вітальної усмішки, вони обое мовчки брали участь у дискусії між Мироном і Антоном, й видно було по них: та суперечка тривала вже довго і встигла їх знудити.

– Ти хочеш вивести народ з полону власності? – голос Синютки зірвався на дискант. – А він давно з нього вийшов, не залишивши при собі навіть присадибної ділянки, і як має бодай курку, то й то ласка Божа, він вже забув, як свиня хрюкає, й мукання корови давно не чув... Про таке кріпацтво, щоб селянин таки нічого не мав, і пан Енгельгардт не мріяв!

– А я про що кажу! – обурювався Антон. – Я ж говорив про те, що колгоспники стали державною власністю, мало того – приватною власністю голови колгоспу, який розпоряджається і землею, і людьми, як своїм маетком, собі буде хороми, а колгоспникам виплачує на трудодні грами зерна... Звичайно, Енгельгардтові таке й не снилося. Тож саме з такого полону власності має вийти люд, та для цього треба змінити систему колективного господарства.

– І до чого той люд прийде? – заярювався Мирон.

– До справедливого розподілу продукту – відповідно до затраченої праці. А те, що залишиться, піде на школи, на стипендіювання здібних до науки дітей. Рівномірний і рівноправний розподіл – під суворим контролем...

– А хто стане тим контролером? Ще один паразит над паразитами! О, той уже збудує собі не хороми, а замок! І преміюватиме рабів лотерейними бльочками до інтимних кімнат...

– Ти забуваєш про таку категорію як мораль.

– Моральність, дорогий мій, існує у господарів, а не в рабовласників. Ти читав роман «Ми» Михайла Зам'ятіна?

– Звичайно. Але ми повинні брати до уваги не сатиру, а економічну науку.

– Економіка, брате мій, то ринок, а не казармений порядок у колоніях на зразок аракчєєвських.

Ліда аж цієї миті побачила Ігоря й припинила дискусію.

– Ваша суперечка, хлопці, дуже далека від будь-якої реальності. Ви, Антоне, хотіли б зробити багатими обідраних до нитки жебраків, пригощаючи їх на свята благодійними обідами. А ти, Мироне, все віриш, що здеморалізований колгоспною системою й виснажений голодоморами селянин захоче, а якщо захоче, то чи зуміє стати повноцінним господарем – навіть коли йому дадуть десяток гектарів землі на хуторському вигоні. Те, що нищилось десятиліттями, відроджуватиметься століттями – за найсприятливіших умов... Та поговорімо нині про щось інше. Ні, ні, Аркадію, не про драматургію, хоч тобі дуже хотілося б зіграти роль Деметрія... Ми довго чекали на Ігоря, а він, бачите, припізнівся, готуючи, певне, нам сюрприз. То що скажеш, Ігоре?

Ігор зам'явся. Признатися, що розпочав роботу над романом, повстидався, тож заговорив умисне недбало, ніби про найзвичайнісіньку для нього річ. Він вийняв із внутрішньої кишені піджака складені учетверо аркушки паперу, розгорнув їх і заговорив несміливо, гейби перед вимогливим екзаменатором:

– Ми з вами прив'язалися до страдчівської печери... Це сталося зовсім випадково, але коли воно вже так вийшло, то повинні знати, як та чернецька обитель виникла саме тут і які події відбувалися в ній і біля неї... Тож я взявся відтворити історію Страдчо-печерської Лаври. Хочете послухати?

Тієї неділі в церкві відправи не було, мовчали дзвони й тихо було довкруг. Ми не мали потреби ховатися до печери, до того ж я забув прихопити з собою стаєнну ліхтарню.

Я почав читати тихо, проте серед цього осіннього спокою мій голос звучав досить чітко. У міжчасі краєм ока вловлював: під дзвіницею сидів якийсь сірий чоловічок у клепані, може, дзвонар. Він куняв, немов підхмелений при неділі, та я помітив, як чоловічок враз сторожко витягнув шию й клепаню зсунув на потилицю, щоб краще мене чути. О, маю ще одного слухача, подумав я й відчув, що цей слухач мені заважає, ніби я соромлюся читати своє писання в його присутності... Мої колеги уважно слухали, особливо Мирон, який ловив кожну фразу, я знав, що він готується до дискусії, чей Мирон без суперечок жити не вмів; Ліда здавалась мені не надто уважною, ніби вже чула цей текст, а тепер лише стежить, чи я чогось не пропускаю; Аркадій знову смалив цигарку й клубками диму заслоняв скептичний вираз на своєму обличчі; Ореста ніжилася до сонця й мала той самий заморожений вигляд, що й Корнійчукова Валя: та невже цей образ навіки приклеївся до неї, а я не хотів цього – бажав бачити її кожної миті інакшою – так, як мінявся настрій на живому обличчі Ліди, однак сонливість не зникала з Орестиного личка, і я завмирав зі страху, що вона засне...

І все це – увага й неувага моїх друзів, а ще присутність непрошеного слухача в клепані – відібрало враз мені охоту читати, я склав аркушики, увіпхав їх до внутрішньої кишені піджака й довго мовчав, долаючи свою розгубленість, – і в той мент спливла в моїй пам'яті добре опрацьована оповідка про розмову князя Данила із співцем Митусою. Я знав, що ця сцена мені вдалася, і почав розповідати.

Відтворював епізод доволі добре, може й артистично, бо враз сповзла з обличчя Орести сонливість. Аркадій погасив цигарку, Ліда насторожила слух, Мирон вдоволено похитував головою, навіть сірий чоловічок у клепані уважно прислухався. Це додало мені отухи, я ніби монолог виконував на сцені й спинився аж тоді, коли князь Данило виніс співцеві вирок: «Ти сам не хочеш жити, Митусо...» Ліда розвела руки, немов хотіла заплескати в долоні, вона була вельми вдоволена моєю оповідкою, очі її захоплено блищали, та ніби бажаючи збити з мене пиху, промовила несподівано стримано:

– Ну, якщо весь твій роман втримається в такій напрузі, то...

Тоді й Ореста защебетала:

– Ігоре, ти справжній письменник! А яка милозвучна мова твоєї новели!

Ліда недбало позирнула на неї й мовила, не підводячи голови:

– Ігоре, я віднині буду називати тебе милозвучним письменником!

На Лідину репліку Ореста хихикнула, зрадівши, що її оцінка Ігорових здібностей належно сприйнята.

Невдоволений був тільки Мирон, він спитав злегка роздратовано:

– Ти скажи спершу, Ігоре, про що твій роман, яка його назва, бо твір без назви – як людина без імені, й до чого ти приклеїш свою цікаву оповідку про Данила й Митусу? Яка то епоха? А яка концепція? Я не бачу поки що романного задуму...

– Вгамуйся, Мироне, – відказав Ігор. – Я ще й сам не бачу цілісності твору... Буде то роман про татарське лихоліття в Галичині. В літописі зафіксована трагедія, яка тут, у Страдчі, сталася: татари димом задушили в печері ченців... Ну, а Митуса і Данило – то вічний конфлікт між володарем і митцем... А яка назва? Можливо, «Хресна проща» або «Антифон воскресний», а може, просто – «Страдчівський патерик». Я ще сам не знаю...

Тоді заговорив Антон:

– Ти йдеш у руслі романтизму, Ігоре. Це не так і зле... Але чи не варто б уже хоч трохи модернізувати стиль Чайковського, Опільського, навіть Франкового «Захара Беркута»?

– Я ще не думав про власний стиль, – пробував я оборонятися, та Антон тут же перебив мене:

– Стиль не треба вигадувати, він має народжуватися на вістрі пера, бо художність – це передовсім стиль.

– А я думаю, – втрутився Мирон, – що історичним романістам варто нарешті заговорити не про наші поразки – ті скигління вже встигли набриднути, – а про перемоги... А ще: чи ти, Ігоре, багато прочитав світових історичних романів, перш ніж взятися за свій?

– О, знову та претензійна розмова про начитаність! – пирхнув Аркадій. – Чи то в скрипаля зменшується майстерність від того, що він не знайомий з творчістю Гете? Або архітектор краще намалює проект будинку, коли перед тим побуває на концерті органної музики і послухає Баха?

Мені здалося, що Аркадій сам не переконаний в тому, про що говорить, – хоче тільки звернути на себе увагу. Однак я побачив, як Ліда підвела голову й почала зацікавлено слухати: з її вигляду видно було, що Аркадій цієї миті їй подобається; він, мабуть, це відчув й продовжував розвивати свою думку:

– Поетові з Божої ласки не треба тлумачити, що таке поетика, бо він не видумує образ, а бачить його. А в що той образ вкладається – у сонет чи в октаву, йому байдуже. Та й композитор не видумує музики, він її чує...

– Маєш рацію, Аркадію, – сказала Ліда, і в її очах зблисло вдовolenня, гейби аж захоплення мовою Молодина: таж він зовсім не глупий! Однак у цю саму мить ніби бісик вскочив у неї й нагадав їй, що вона з першого погляду не терпить цього франта з трикутними бакенбардами і хворобливою хтивістю в очах, коли поглядає на Оресту, – й немов згадавши враз про своє ставлення до нього, мовила глузливо:

– Без науки в попередників, яку ти називаєш наслідуванням, не було б поступу... А хіба ти не наслідуєш: ось обклався бакенбардами, немов Франц Йосиф, хоча часи Австрії давно минули.

Усі дружно засміялися, й Аркадій теж, та я помітив його злий позирок на Ліду й подумав, що цього жарту він їй ніколи не пробачить. Мирон схопився з колоди й перекичав сміх:

– Товариство, шановні домороси, ми вже збилися з дороги, чей не про імператорські бакенбарди наша нинішня мова, а про перший історичний твір новоспеченого Геродота! Я уважно слухав і вловив у оповіданні Ігоря зовсім нове. І скажу вам – перспективне. Власне той модерн, до якого закликав Антон. Є в оповіданні прецікава ідея – домінанта майбутнього роману: коли народів в нерівній битві ворог вибиває меча з рук, народ одразу витворює нову незнищену зброю – мисль. Й він стає непереможним, здатним зберегти свою ідентичність і в неволі...

Ці його слова допомогли мені виборساتися із пригнічення, в яке я запав під час дискусії.

– Слухайте, – сказав я, – це ж тільки спроба. Мое оповідання – то ядро більшого твору – повісті або роману – про Страдчівський печерний монастир.

– Щасливої дороги, Ігоре, – сказала Ліда. – Пиши й надалі про наші поразки: болючий шок пробуджує до життя, а втішання перемогами, яких у нас було зовсім мало, заспокоюють й не викликають потреби реваншу. Пиши, як задумав, ще не настав час для спокою.

Перед вечором, набувшись на пленері, ми подалися лісовою стежкою до тракту, й нам перейшов дорогу чоловічок у клепані.

– Хто ви такі будете, що лазите по печері, ніби то ваша комора? – спитав він владно, придивляючись до нас підозріливим поглядом. – Я бачу вас тут вдруге...

– А ви хто такий? – підійшов до чоловічка наїжачений Мирон.

– Не твого розуму справа, – відбуркнув чоловічок. – Я питаю, чого ви тут шукаєте?

– Вчорашнього дня, – відказав Антон, і ми, злегка стривожені, полишили посеред стежки загадкового чоловічка.

– Це нишпорка, – сказала Ліда.

Антон, зневажливо махнувши рукою, мовив:

– Та ну його... Яка там нишпорка – звичайний місцевий алкоголік.

Проте настрої у нас був зіпсований, ми мовчки доїхали до Львова, й коли Ореста на своїй Пісковій вийшла з автобуса, я навіть не зрушився з місця, щоб провести її.

У ті часи нашого студентського гуртування й боязкого вільнодумства післясталінське потепління, яке Еренбург назвав «хрущовською відлигою», жорстко охолоджувалось фанфарно-помпезним святкуванням трьохсотріччя возз'єднання України з Росією.

Усі, хто дихав, – від піонерів до найавторитетніших партійних босів – день у день на зборах, концертах, на сценах, стадіонах, на вулицях і в парках, збиралися, промовляли, танцювали і співали, імітуючи всенародну радість з приводу злуки двох народів, з яких один, український, протягом усього історичного часу ні про що інше не мріяв – лише про те, як би швидше, міцніше й безповоротно встромити свою голову в московське ярмо й запевнити при тому весь світ, що такий упряжений стан йому найпотрібніший, найзручніший і наймиліший; хохлушка у віночку й кацап у косоворотці й кепці з гудзиком на тім'ї, побравшись за руки, мліли від неймовірного щастя – на плакатах, картинах, паркових фігурах; погруддя вусатого мудрого й щасливого за свій вибір гетьмана Хмельницького забовваніли посеред паркових майданчиків, на перехрестях доріг, на горбах та лісових галявинах, – кожна клітина українського краю просякла сукровицею вірнопідданства, й навіть крапля живої крові не пульсувала в тілі замордованого колись голодом, депортаціями, розстрілами й тюрмами, а теж показушною й фальшивою втіхою уярмленого народу.

А все ж таки, незабаром після возз'єднавчої ейфорії, одна-єдина щілина прокреслила суцільну попону благоденствія, й було це для власть імущих цілковитою несподіванкою, бо що таке ювілей письменника, хай і видатного, супроти примусового всенародного радіння неволею, чей і Шевченкові свята використовувались для прославлення радянської сім'ї вольної і нової, а про сторіччя Івана Франка, зовсім непопулярного на Сході, гейбито чисто забули партійні гайдуки...

І ось 28 серпня 1956 року після вечірнього вельми скромного відзначення Франкового дня народження в Оперному театрі за участю Олесь Гончара й московського гостя – посереднього поета Михайла Дудіна, про якого у Львові ніхто ніколи й не чув, стався в Галичині несподіваний зрив: ніким не кликаний, не вигнаний на майдани й вулиці, добровільно й не змовляючись, вийшов, наче з-під землі, на видноту святковий люд. До Дрогобича з усіх кінців краю, незважаючи на зливні дощі, стікався народ під парасолями – і єдина нерозчленована суцільна

колона рушила до Нагуевичів. Обочинами по калюжах пробиралися автами гості й міліціонери, й дивувався Дудін перед Гончарем: «Кто їх вигнал у такую непогодь?», на що коротко відказав Гончар: «Франко».

Була то перша лояльна перемога галичан над більшовицьким вертепом. Ми тоді ще не знали, що це початок великого нашого походу на Київ. Однак уже впевнились: маємо вождя. Ним став Іван Франко.

...Навпроти Університету виріс важкий багатотонний пам'ятник Каменяреві: партійним знавцям пластики здавалося, що чим більше гранітних брил накладуть одна на одну, тим більше припаде слави Франкові; кам'яна подоба, чимось схожа на Сталіна, – а іншого образу величі не існувало в уяві творців скульптури – забовваніла на тлі старого парку, проте львів'яни, а особливо студенти, вельми раділи, що нарешті з'явився у Львові рідний знак нашої слави, – й стояв нехарাপутний пам'ятник Франкові символом протесту проти заявленої пропаганди братерства українського й російського народів.

По містах, містечках, а навіть в селах виростили пам'ятні знаки великого поета, їх ставало більше, ніж фігур Хмельницького та скульптурних груп щасливих дівчаток у віночках, що обнімаються із бравими культуристами в косоворотках; Франковим ім'ям названо вищі навчальні заклади, видавництва, Оперний театр, до якого Франко не мав ніякого стосунку, навіть село Нагуевичі стало називатися «Іван Франко» – і як то треба було розуміти: Іван Франко народився в селі Іван Франко?

Й нарешті прийшла черга до мого рідного містечка: третьої неділі жовтня мало відбутися свято перейменування Янова в Івано-Франково, оскільки хтось із франкознавців згадав, що поет деколи ходив ловити рибу до Янівського озера...

Під час відкриття пам'ятника Франкові перед Університетом я побачив серед розгойданого тлуму студентів, яких зняли з лекцій і вивели на майдан, маленьку й наче безпорадну Оресту: її голівка то зринала з людської повені, то губилася в ній, я пантрував, коли й де засвітиться її золота коса, й тоді проштовхувався поміж студентами, за когось зачіпався, хтось сердився на мене й бурчав, та я, ні на що не зважаючи, таки допав до Орести, спіймав її за руку й, здивовану, аж злякану, притягнув до себе так близько, що відчув її гарячий подих; її голубі очі швидко забігали, немов дівчина не могла мене впізнати, та ось її розгублений погляд почав поволі тепліти, і я примлівав від щастя, що маю її так близько біля себе; натовп вирував, ніхто не звертав на нас уваги, і серед цього людного

безлюддя я, забувши про все на світі, обхопив долонями голівку Орести і впився в її уста; вона не вивільнялася, я чув, як її губи рухалися, відповідаючи на мій поцілунок, однак з-під вій дівчини, які дотикалися до моїх, визирнули два світелка – виразні й холодні, немов святвечірні зорі; Ореста врешті відхилила голову, поступилася назад і, взявши мене за руку, почала вибиратися з натовпу; ми вийшли на вулицю Костюшка, й тоді я з надією і впевненістю, здобутою своїм сміливим вчинком, поклав їй руку на плече, та вона легко зсунула її й поглянула на мене так, ніби нічого щойно їй не трапилося.

«...Але чому ти так похолодніла?» – «А я зовсім і не тепліла, це тобі здалося». – «Але ж ми цілувалися!» – «А я люблю цілуватися...» – «З кожним?» – «З тим, хто вміє...»

Й на тому наша перемовка зчухла, я відчув, що в цій хвилині не маю про що говорити з Орестом, й спало мені на думку рятівне:

– Може, поїдемо в неділю до Янова на церемонію перейменування міста в Івано-Франково.

Ореста знеохочено посміхнулась й відказала:

– Ще трохи – і ніщо інакше не буде називатися, тільки Хмельницьким і Франком... І все те конче потрібно відсвятковувати? Ще дійде до того, що кожен потічок, кожне озерце називатиметься як не Франком, то Хмельницьким. Дуб Хмельницького, липа Франка... Як ото печери в наших Карпатах – кожна Довбушева. Що це за мана, ти міг би мені пояснити?

– Приїдь в неділю до Янова, поговоримо й про це.

– Не приїду, не хочу... Хіба що ти написав щось нове – мені приємно слухати твої оповідки. Але ті ваші дискусії!.. Ви такі смішні, коли вдаєте мудрих...

На розі Костюшка й Коперника Ореста зупинилася й подала мені по-хлоп'ячому руку, ніби дала зрозуміти, що ми маємо перебувати лише в товариських стосунках. Я стояв пригнічений її холодком, не відходив, й вона, пожалівши мене, промовила:

- Приходь колись на Піскову. Два довгі дзвінки у двері...

...З-поміж прибережних тополь прозирало голубе дзеркало Янівського озера й брижалося від потужних звуків духового оркестру, що вряди-годи вибухав маршем, коли голова селищної ради вручав почесні грамоти заслуженим громадянам перейменованого Янова; люд сприймав нове ймення містечка без ентузіазму, мовляв, не маємо нічого проти великого Франка, його ім'я робить нам честь, проте, як собі хоче, а Янів залишиться й надалі Яновом, бо так було споконвіків; нагороджені перечитували адресні тексти на грамотах й поблажливо усміхалися: а куди їх в хаті причепити, та певне, що поміж образи - на пам'ять про свято, якого в Янові ще не було...

На майдані стояли Ігор, Антон, Мирон і Ліда; Антон щось говорив до Ігоря, показуючи очима на чоловічка в клепані, що стояв обіч трибуни, немов охоронець селищного начальства, й шепотів: «Це той самий, що чіплявся нас біля печери». - «Хто він такий?» - спитав Ігор в жінки, що стояла поруч. - «А то посильний, служка, без якого голова нічогісінько не знав би, що діється в місті, така собі паскуда з довгим язиком...» Жінка ще щось додавала до характеристики чоловічка у клепані, однак Ігор вже її не слухав, а Ліда хмикнула: «Я ж вам казала»; свято закінчилося, люди почали розходитися, й домороси подалися стежкою до Страдча.

Ліда йшла поруч з Мироном, й видно було, що їй незручно від того, що вона на голову вища за Синютку, - воліла б іти поруч із струнким Ігорем, та він сьогодні наче відсутній, й Ліда знає причину такого його стану: немає Орести й, може, то не весь клопіт - не прийшов теж і Аркадій, тож хотілося Ліді підійти до хлопця, взяти його під руку й заговорити з ним не про те, що зараз його мучить, - зовсім про щось інше: хай би розповів, чи працює вже над другим розділом повісті про Страдчівський монастир, або ж про останню прочитану книжку; їй з Ігорем цікаво, він уміє підхопити її думку й розвинути, незважаючи на те - погоджується з нею чи ні... Та не наслідуюється Ліда підійти до хлопця цієї миті: він не тут, він далеко від товариства...

Ігор слухає, що говорить Доленко: ти не думай, Ігоре, що я ортодокс, який тільки мріє про те, як зміцнити советську систему, або ж боягуз; я, брате, давно вже живу в стані безнадії: цю страшну більшовицьку силу ніхто ніколи не здолає, а треба якось жити, виживати, бо якщо ми тепер загубимось, зітліємо по тюрмах, зіп'ємося, звиродніємо, то наші далекі нащадки навіть не захочуть знати, хто і ким були їхні батьки; я тобі колись розкажу, звідки в мене взялася ця зневіра і

чому я хапаюся, немов утопленик за стебелинку, хоча б за незначний позитив у нашому політичному житті; я хотів би тому позитиву дати повноправне існування і втриматись на ньому...

Ігор неухважно слухав – колись, іншим разом він про все розпитає Антона й вислухає, та нині йому не до того; товариство дійшло до печери, складених квадратом колод ніхто не чіпав, лише сидів скраечку чоловічок у клепані, й спитав його Антон:

– Ви на нас чекаєте?

– Йо, – без надуми відказав чоловічок. – Хотів би-м знати, хто ви такі, що завше тут збираєтеся, бо всяке буває: час на часі не стоїть, і ніхто не знає, хто що задумав...

– Якщо ви, вуйку, такі вже пильні, то можу вас заспокоїти: ми спелеологи, печери досліджуємо, – пояснив Мирон.

– А що там досліджувати – одні кісті, – пирхнув чоловічок.

– Нам того й треба, – відказав Антон. – Так що ви, газдо, йдіть собі, а ми будемо працювати...

– Ну-ну, – похитав головою чоловічок і пішов, раз у раз оглядаючись, ніби хотів запам'ятати наші обличчя.

А мені кортіло присісти біля Ліди, яка сиділа на колоді, закривши долонями обличчя; про що вона думає, я здогадувався – мабуть, про мене; мені хотілося сісти впритул біля неї і щось їй сказати, проте не зробив цього, бо знав: ніякої розради від неї не почую...

Я попрощався з товариством, мовляв, треба мені провідати батьків, вийшов на трасу й сів у перший львівський автобус.

...На два довгі дзвінки почувися в коридорі скрадливі кроки, потім тихо прочинилися двері, й крізь пройму я побачив тільки двоє великих голубих очей, обличчя Орести ховалося в тіні, її очі існували ніби окремо від неї, були сполохані,

і я подумав, що дівчина дома не сама; Ореста спитала невдоволенням тоном:

– Ти чого прийшов?

– Ти ж казала... – ковтнув я спазму і вмовк. Якусь хвилину чекав на відповідь і врешті почув:

– Який ти нетерплячий... Почекай, я зараз вийду.

Вона була мініатюрна й легка, достоту, як Метелик із «Сну літньої ночі»; голуба шаль, накинута на плечі, гармоніювала з кольором Орестиних очей – здавалось, надмір синяви вихлюпувався з них й стікав двома потоками долу, чоло обрамилося діадемою світлих кучериків, а золота коса хижо виповзла з-під шалі, немов вуж; я з подивом дивився на неї, не маючи сил збагнути, як ця маленька істота зуміла увібрати в себе таку досконалу гаму дівочої вроди, проте її зграбність й ті живі очі, що прудко бігали в орбітах й ховалися від мого погляду під довгими віями, нагадували мені каучкову ляльку, що її моїй сестричці приніс під подушку святий Миколай: в ляльки залежно від пози то відкривалися, то закривалися очі, а губи розтулялися й пищали «мама».

І все те – її сліпуча врода, схожість з лялькою й те, що вона – жива – йде попереду мене Піськовою вузьким тротуаром і що я цілував її, і що зараз, хай-но тільки вляжеться хвилювання, признаюся їй у коханні, – здалося мені нереальним, чей до такої краси не можна дотикатися не то руками, а й грішними помислами, та все-таки вона земна й призначена для кохання, для пестошів, для материнства; мені важко було навіть припустити, що я хочу нею заволодіти, а ще страшніше – уявляти, що хтось інший, а не я, жорстоко, грубо і владно розхлюпає цей келих хмільного дівочого вина...

Ореста, видно, відчула мій погляд, можливо, вона вже й відчитала тайнопис моїх молитовних і грішних думок, й коли ми наблизилися до Личаківського цвинтаря, вона зупинилася, глянула на мене, й мені здалося, що хоче заговорити, проте не вимовила й слова і, немов розсерджена, різко звернула з вулиці Мечникова на стежку, що вела до квадратного поля, на якому рядом поставали медальйонної форми хрести на запалих гробах; там бульдозер розривав могили й вивергав на поверхню білі кості – може, це вразило Оресту, й коли вона знову зупинилася й повернулася до мене, я чекав від неї розпитувань, що ж це робиться, однак її обличчя являло тільки нехить до мене, й вона спитала, не приховуючи свого

роздратування:

- Ти хотів щось мені сказати?

- Так, але не тут, - відказав я майже з гнівом, й вона здивувалася з тону моєї мови.

- А чому не тут?

- Цвинтар - то розлука, Оресто.

- А мені байдуже.

- Але мені не однаково... Тим більше, коли тут таке діється.

- А чому розривають ці гроби?

- Це нечуваний вандалізм... Тут поховані Січові Стрільці.

- Вони воювали проти нас?

- Не проти нас, а за самостійну Україну!

- Послухай, Ігоре... Я вже знаю ваші настрої, чула... Тобі погано жити в нашій державі?

- Це не наша держава, Оресто...

- А хіба є інша?.. Звичайно, я згодна з Антоном: наше суспільство потрібно ще вдосконалювати, але...

- Я міг би тобі розповісти історію цих могил.

- Не хочу, Ігоре. У нас на Закарпатті іншим духом дихають, ніж тут...

– Й це дуже мене дивує: півтора десятка років тому у вашому Хусті пролилася кров за незалежну Карпатську Україну. Ти нічого не чула про Августина Волошина?

– Чому ні – чула, це був фашистський агент.

– Брехня, брехня! – вигукнув я й відчув, як мене огортає ненависть до Орести.

– Облишмо суперечку, – примирливо мовила дівчина. – Я інакше думаю... Однак, коли по правді: мені цікаво слухати розмови ваших доморосів, як ви себе назвали. Аби тільки не надималися, як це робить ваш премудрий Синютка.

– Він справді мудрий...

– Кожен чимось надолужує свої вади: Мирон філософствуванням компенсує брак високого зросту... Ну добре, вертаймося, якщо ти побоявся ворожби... Тож говори, чому ти мене покликав, що хотів мені сказати?

У мене враз пропала охота розмовляти з Орестом. Й цієї миті майнула в моїй тямі абсурдна думка: а може, я зовсім і не люблю Орести, може, це хвилеве наслання?.. Такої думки я смертельно злякався, й поки вона не посіла в моїй душі владного місця, поки не витіснила з неї мого почуття до Орести, я зважився тут же признатися їй у коханні. Однак Ореста випередила мене.

– Ні, не кажи нічого, я все знаю... До освідчень звикла ще з четвертого класу: кожен горобчик цвірінкав мені до очей, що хоче дружити зі мною. Така вже моя доля: я звикла до адорацій, і вони перестали мене хвилювати. Я жду... Розумієш – жду... Ти добрий, мудрий, гарний, Ігоре, але я чекаю іншого, який примусить мене забути себе саму. Він має прийти до мене. Але – не ти.

Я мовчки допровадив Оресту по початку Піскової. Мені відхотілося жити... Цвинтар поквапився розлучити нас ще далеко до поєднання.

І тут я побачив його. Він проходжувався біля під'їзду Орестиного будинку, нервово поглядаючи на годинник. То був Аркадій.

Не попрощавшись з Орестом, я подався вниз Личаківською, відчуваючи, як дерев'яніють мої ноги. Я здерев'янів увесь: Ігоря Романюка не стало. В мою квартиру на Некрасова заходила вже зовсім інша людина. Або лише її частка, яка мусить якимось чином компенсувати болісну втрату.

VI

Ігореві забракло простору: із своїм кривдним болем, з тортурними думками про власну неповноцінність він не вмів влізати в маленькій комірчині, яку винаймав на вулиці Некрасова в перекупки, що торгувала на Винниківському базарі. Закурена низька стеля, здавалось, припадала до підлоги, й не було чим дихати; Ігор врешті вихопився з тієї задухи й поїхав до Янова вечірнім автобусом.

Але й дома не знайшов заспокоєння: приниження, якого зазнав від Орести, витруїла в ньому гордість, він почував себе ущербленим і безпорадним. Йому враз забракло того духовного набутку, яким він виповнив себе, закохавшись в Оресту, тепер на тому місці зяяла порожнеча, й за цю душевну катастрофу Ігор не винуватив дівчини, яка мала повне право на власний вибір, – картав себе самого, що не зумів викувати в собі чоловічого гарту, який впокорив би обраницю; чого мені бракує, мучив себе гіркотою всю ніч, чим я маю надолужити свою безвартісність, щоб стати переможцем?

А коли розвиднилося, Ігор тихо вибрався з дому, подався стежкою до Страдча й ненароком вийшов на запущену хресну дорогу, що її колись проклали ченці, й пішов уперед, зупиняючись на кожній стації прощі, щоб біля поламаних, звалених хрестів із зображеннями Ісусових страстей віднайти для себе взірець терпіння, який переміг би його біль, що здавався пекучішим від мук Господніх.

Хресна дорога, в'ючись довкола Страдчівської гори, минала печерний отвір, неподалік якого лежав замшілий хрест, а з нього стирчали іржаві цвяхи, котрими, певне, було прибите розп'яття, – чий образ вирізнявся колись на ньому: Ісуса чи іншого страдника, адже цією дорогою пройшли, несучи свої хрести, многі мученики, і першими були ченці, задушені татарським димом, а скільки їх упало впродовж віків, і останнім був отець-професор Миколай Конрад, замучений новітніми ординцями у сорок першому, й могили його немає...

Й тут осінила Ігоря думка: він напише колись твір про цього стражденця... Душевний біль ніби ненароком спровадив його на шлях відвічних людських страждань, і тільки ними зможе Ігор заповнити порожнечу, що її випекла в душі власна кривда...

Так було завше. Вражений втратою коханої Беатріче, створив свою безсмертну хресну прощу великий Данте, і Петрарка не написав би жодного сонета, якби не Лаура, й Міцкевич, можливо, не вистраждав би свого «Пана Тадеуша», коли б йому не завдала душевних мук примхлива Марисенька...

Я йшов старою хресною дорогою, знаходив сліди страждених стацій, а поруч зі мною, немов зіткана із серпанку, ішла тінь дівчини, яка назвала мене своїм другом, вона не відставала, і я вів з нею мовчазну розмову...

Й дивно мені було, що тепер, коли мою душу випікав нестерпний біль нерозділеного кохання, я не прагнув у міражній тіні впізнавати Оресту. А серпанок ткався густо й відбивав риси дівчини – була це Ліда, і я нікого не хотів бачити, крім неї...

– Лідо, ти чуєш мене? – звернувся Ігор до міражної тіні дівчини, що пливла за ним. – Послухай, що я в цю хвилину подумав: я напишу твір про жертви нашого люду на хресній прощі. І спонукує мене до цього не охота, а примус, обов'язок. Й не треба мені ні кохання, ні посад, ані влади, а тільки таланту, щоб міг я виконати свій задум. Мусять люди знати про злочини, які чинили в моєму Страдчі монгольські, шляхетські та більшовицькі орди. І хай буде благословенна та мить, коли я вперше відчув печію болю – байдужа людина не здатна відчутти чужих страждань.

Й відказала Ліда:

– Бійся, щоб література не замінила тобі кохання, – без нього з'яловіє твоє письмо. Й багато небезпек чигатиме на тебе, коли ти вже вийшов на хресну дорогу. А ще стережись, щоб твоя бандура не забренькала, як балалайка... Ти заговорив про владу. Не лукав, що не прагнеш її, ти мрієш про владу всеможну...

– Неправда, Лідо... За владними людьми волочаться охоронці, які стережуть їх навіть у найінтимніші хвилини.

- І незважаючи на те, за всю історію людства найбільше крові пролилося за владу. Ти ж її жадаєш дужче від усіх - хочеш словом завоювати людські душі й підкорити собі. Бажаєш їх заморозити так, щоб люди пішли за тобою й прославили твоє ім'я.

- Або сплюгавили...

- І цього також не обминеш: хтось із твоїх суперників й собі захоче влади, а ти стоятимеш їм на заваді.

- Але ж які це негідні засади!

- Звичайно... Проте мусиш знати, що вони існують.

Далі ми йшли мовчки. На другій стації хресної дороги стояв щит із зображенням Ісуса, який взяв на себе хрест. Міражний привид дівчини йшов позаду Ігоря й огортав його не знайомим досі теплом. Ігор уперше відчув, як між ними в'яжеться міцна сув'язь, й те відчуття їхнього наближення зовсім не було схоже на шал, що спалив його, коли він у студентському натовпі біля пам'ятника Франкові впився коханій в уста; вужівка приязні була міцнішою від примарного павутиння пристрасті, й Ігореві нічого іншого цієї миті не хотілося, як погладити дівчину по коротко стриженому волоссі, повести пальцями по густих бровах, ковзнути ними по впадинах на щоках й зупинитися в наближенні до межі, яку переступати друзям не можна... Й промовив Ігор, а річ його була така далека від інтиму, як та віддаль між пальцями, що сповзали по обличчю, по довгій шиї дівчини, й горбочками грудей, до яких діткнутися не велів закон дружби:

- Чуєш, Лідочко, я напишу роман про страду Страдча, і хай лежить він у шухляді до того часу, коли ця механічна сума племен зчухне за мурами побудованої ними тюрми на одній шостій земної суші. А наші внуки вже не будуть її знати...

- Вона розвалиться ще за нашого життя, чей тримається лише на страхіві й на фанатичній вірі в московське месіанство, - почув Ігор за спиною живу людську мову й побоявся оглянутись: то заговорила міражна тінь дівчини. - Тому-то Блок поставив на чолі походу дикої черні Ісуса, щоб народ повірив ще й у месіанство кривавого більшовицького маршу. Але не вірять уже люд, не вірять!

Я нарешті зважився оглянутись і отетерів зі встиду, що розмовляв уголос сам із собою; на мене дивилися зелені очі Ліди, й вона швидко заговорила, ніби виправдовувалася переді мною за те, що підслуховувала:

– Я вже який час іду за тобою, Ігоре, думала, оглянешся, та де там! Пропаша ти людина: видно, вже ковтнув добру порцію наркотичного відвару, який зветься творчістю. Та я, твій друг, раджу тобі: звільнися, поки не пізно, від цього прокляття... Бо поки станеться те, про що ми щойно говорили, то ти не тричі, як Ісус, а безліч разів падатимеш під вагою свого хреста...

– Як ти тут опинилася, Лідо? – злетів з моїх губ шелест, і я зупинився.

– Хотіла побути сама, без вас серед цієї страдчівської тиші. Та не вдалося – нікуди ми вже не дінемося одні від одних, і в цьому теж наше прокляття.

– А може, то наша доля, Лідо? Адже з тюрми поодинці вирватись важко, потрібні спільні зусилля... То куди ми тепер підемо?

– Вийдім спершу з нашої уяви, Ігоре, а тоді я тобі скажу щось таке прозаїчне – аж боюся, що наше миле приятелювання трісне, мов мильна бульбашка: я голодна!

Ігор довго не міг відвести очей від дівчини: здалась вона йому амазонкою чи то міфічною Діаною, що вийшла на свої угіддя полювати; а може, ця зваблива панна прийшла сюди для того, щоб спокусити його до гріха? Перед очима хлопця майнув образ Орести, й Лідина зваба зблідла.

– Ти зголодніла? – засміявся Ігор. – Браво! То ходімо на трасу: он за поворотом на Янів чекає на нас романтична кнайпа «Над Верещицею».

Він узяв її під руку, його пальці, які навіть в уяві не насмілювалися дотикатись до її грудей, тепер загрилися від живого тіла дівчини, й Ігор, мов той розполовинений віконт італійського письменника Італо Кальвіно – на доброго й лихого, не міг відвести руки від тепла її грудей. Ліда не вивільнялася, й Ігор цієї миті не в силі був збагнути, де чекає на нього добро, а де зло...

Кнайпа була ще порожньою, й ми мали волю для розмови. Ліда, видно, таки добре зголодніла: замовила собі яечню, деруни, ще й бісквіт, я ж – тільки каву.

- Ти пішки йшла зі Львова, що така голодна? - спитав я. - І все це з'іси?

- Не знаю чи з'ім, - відказала зухвало Ліда, - але за це все заплатиш ти...

- О, я маю таку можливість: недавно отримав гонорар за добірку поезій у товстому київському журналі.

- Ти мене затьмарюєш: я не мала досі жодної публікації, хоч давно вже пробую сил у критиці.

- Почекай, це не все, я тебе ще дужче затьмарю, коли скажу, що зі Спілки письменників прийшла мені письмова пропозиція збирати рекомендації для вступу...

- Ти таки рішуче ступаєш на хресну дорогу, хай береже тебе Господь... Ну, а як напишеш колись роман, який задумав, - тоді до тебе без бука не приступай!

Помовчавши хвилину, я відказав:

- Мені не загрожує зіркова хвороба, про це я добре знаю: люблю працювати... Та й які там зірки, коли писатиму про пекло...

- Й мусиш зійти в нього, як Данте...

- Нам не треба сходити, ми в ньому перебуваємо... Колись християни ховалися від переслідувань у катакомби, а нам ховатися не треба: вся країна стала підземеллям, з якого немає виходу на світ Божий, ми всі так засекречені, що нас і не видно. Ніхто навіть не знає й того, що деякі партійці потаємно святкують Різдво й Великдень при заслонених вікнах, як і не знає теж ніхто, що комуністичні бонзи, які проповідують високу моральність, утримують приватні борделі...

- Послухай свіжий анекдот, - посміхнулася Ліда. - Хтось там хвалиться, що бачив Леніна. А ти що, був у пеклі? - питають його. Чому - був, я там і досі перебуваю...

А втім, покиньмо, Ігоре, хоча б сьогодні базікати про політику. Мусимо вірити тільки в одне: право на землю мають тільки ті, хто пролив за неї кров. І хай на

цьому тримається наш оптимізм: український народ сповна віддав нашій землі данину крові.. Скажи, тобі зараз дуже тяжко?

- Тяжко... І дякую Богові, що є на світі ти: з ким я міг би ще поділитися своїм болем?

- Я допоможу тобі: відберу в Орести твого суперника... Уявляеш собі, я здуріла: ненавиджу Аркадія – піжонистого, штучного, вдекорованого – й водночас безтямно в нього закохана...

- Бійся його, Лідо, він тебе знищить. Такі, як він, впокорюють навіть тарпанів.

- А ні – впокорю його я... Я теж сильна, й мені жаль, Ігоре, що ти такий слабак. А мав би бути інакшим: Господня печать на твоєму чолі.

- Мое становлення вже почалося, Лідо, я мушу стати мужнім.

- Щоб ти став мужнім, треба тобі не такої пасії, як Ореста. Тобі потрібна підкована лошиця, а не муркотлива кицька з гострими кігтками... Кажуть, у Сполучених Штатах перемогла на конкурсі краси каучукова дівоча подоба на ім'я Барбі. Купив би ти собі таку забавку, вона напевне красивіша від Орести...

- Замовкни! – скрикнув Ігор.

- Пробач, то я про себе. Я не знаю, чи й він не Барбі чоловічої статі... Всі ми здатні повчати інших, навіть допомогти готові, собі ж зарадити не вміємо. Тому що молимося так, як нас навчили. А кожен молиться інакше: християни, наприклад, підносять горі обличчя, а мусульмани – зади...

- А ти ще й грубіянка, Лідо.

- Я натуральна, Ігоре.

Втім двері до кав'ярні з грукотом відчинилися, й досередини увійшов чоловічок у клепані. З обвислої нижньої губи звисав заслинений недопалок, чоловічок цвиркнув крізь зуби, і його сіре обличчя просвітліло, коли впізнав нас. Безцеремонно підійшов до нашого столика, сів на вільну табуретку й проказав

крізь хриплий смішок:

- Я так і думав, що ви тут! А що п'єте?

- Ми непитущі, - відказала Ліда. - І вас до столу не запрошували.

- А я лише придивлюся до вас зблизька й піду собі... Файну маеш паненку, хлопче.

Ігор підвівся, взяв чоловічка за оборки й поніс, просто-таки поніс до виходу, відчинив ним двері й викинув на вулицю.

- Ти мене ще попам'ятаеш! - потряс кулаком чоловічок, підводячись із землі.

- Так йому й треба, гниді: всюди воно свій ніс пхає! - вдоволено засміялася буфетчиця за прилавком.

Я розплатився за сніданок, і ми з Лідою вийшли з кав'ярні.

- Ще матимемо з ним клопіт, - сказав я.

- Клопотів у нас буде багато, - спокійно промовила Ліда. - А ти починаеш все більше мені подобатися.

- Ти мені давно сподобалася, Лідо. Жаль тільки, що я не в тебе закохався.

- Ще не вечір, - тихо проказала Ліда.

День був тихий, злітало з дерев листя, й ми крізь ту осінню круговерть подалися до Янівського озера. Пробули там до надвечір'я, нам було добре й не хотілося розставатись.

- Як це дивно, - промовила Ліда на прощання. - Ми весь час наближаємося одне до одного, а обірвати прив'язь, яка нас стримує, не сміємо.

- Не можемо, Лідо, вона сильніша за наші зусилля. Але я теж кажу: ще не вечір...

Ліда поцілувала мене в щоку, круто повернулася й подалася до автобусної зупинки, не оглядаючись.

VII

Антон Доленко, Аркадій Молодин, Ореста Цімбора і я – кожен у свій час прибув з далекої чи близької провінції завойовувати Львів.

Славна столиця Галичини очима родовитих львов'яків – ремісників, вуличних батярів, базарних сидух, трамвайних кондукторів, скромних домогосподарок, гонорових пань у шубах і віденських капелюшках, премудрих завсідників «стометрівки» навпроти Оперного театру, які про все, що діялося на світі, докладно знали і в політиці були краще підковані, ніж колишні депутати до сойму або нинішні працівники облвиконкому, а теж поважних професорів Університету та Політехніки – насторожено придивлялася до нас; всі вони за нашою скрадливою ходою, запобігливою усмішкою, несміливістю, наівною цікавістю, коли ми зупинялися біля крамничних вітрин, голосною бесідою у трамваях й вокзальних почекальнях – впізнавали нас, сільських простаків і не квапилися приймати у свої обійми, й навіть ті з нас, які вже встигли прожити по кілька років у місті, не почувалися рівноцінними з родовитими містянами й могли кожної миті сподіватися баніції...

Тільки Ліда Сорока й Мирон Синютка виділялися з-поміж нас урбаністичною впевненістю, були зухвалі й на слово гострі; Ліда виросла на Замарстинівському передмісті в сім'ї працівників трамвайного депо, й це наклало певний відбиток на її вдачу: трамвайники вважалися передміською елітою, зате в центрі їх мали за нижчу касту, й з цієї причини вони завжди були готові до самозахисту крутим словом, зневажливою реплікою, всезнайським тоном мови, й така поведінка передміської еліти теж пахла провінційністю.

А от Мирон Синютка, який виріс у привокзальному районі на перпендикулярній до Городецької вулиці Хотимській з її численними провулками й сліпими закамарками поблизу костьолу Святої Єлизавети з трьома хмародерними шпилями, що проколювали небо, був властивим містянином, який мав право називати себе корінним львов'яком. Його діди й батьки були спадковими

колійовцями, батько проливав кров за Львів у польсько-українській війні вісімнадцятого року, а за радянської влади заховався за професією двірника. Був він гарячим львівським патріотом, в домі якого зберігалася стрілецька література, твори Грушевського та Хвильового, збірники ВАПЛІТЕ, трилогія Лепкого, зошити Української Загальної Енциклопедії, – той книжковий скарб прикривався радянською літературою, зокрема збірками поезій; Мирон написав уже курсову роботу про творчість модного тоді поета Ярослава Шпорти й готувався розширити її в дипломну...

Ця праця не заважала йому читати-перечитувати заборонену літературу, яку виманював у старих комбатантів УСС, він потаємно запозичав твори Антона Крушельницького, Миколи Голубця та Степана Чарнецького товаришам, які згодом стали членами товариства «доморосів»; часто забував про обережність і не відмовляв сусідам, які просили в нього дати щось цікавого почитати на неділю; Мирона в залізничному кварталі мали за свого хлопця, який втішався життям найлюднішого й найгаласливішого району міста, не цурався й люмпаків, які у прокурених кнайпах виспівували польські шлягери, скрипаля Яся Буздигана, котрий пригравав підпилим завсідникам кав'ярень за келішок горілки, старомодного пана в мельонику, що носив на зап'ясті гнуту бамбукову палицю і якого прозивали паном За-ніц, оскільки він любив зупиняти незнайомих на розмову про політику, а коли вони від нього відпекувалися, він, ображений, скаржився перехожим: «Вони мене за ніц мають». Теж з охотою слухав Мирон самодіяльні концерти на площі Кропивницького біля кінотеатру «Маяк»: брудний Філько грав носом, затикаючи пальцем то одну, то другу ніздрю, а чистьоха у вишиваній блузочці, крива Каролька, танцювала під ту музику й за представлення випрошувала у перехожих «калимчика». А ще деколи проходив тротуаром чорний і масний із щіткою й металевою кулею на шнурі через плече коминяр, і коли Мирон, ще маленьким, при його появі хапався за гудзика, той цідив крізь зуби: «Вхопися за пуцюрину, цванку!»

А недавно Мирон за наскладані в скарбонку копійки купив собі забавку, якої ніхто з нас не мав, – портативний радіоприймач на коротких хвилях, що входив тоді в моду. Й знову ж, забуваючи про обережність, слухав Мирон вечорами «Вільну Європу» й «Голос Америки», передачі глушили, проте крізь скрегіт проривалася цікава політична інформація, й коли біля віконця напівпідвальної квартири Синютки зупинялися чиїсь ноги, він квапно вимикав приймача. І ось одного жовтневого вечора Мирон увімкнув радіо й почув, що в Угорщині вибухнуло антисоветське повстання.

За своєю натурою Мирон був бунтарем і подумав тоді: нарешті почалося, й нам теж треба щось робити! А був уже Синютка на прицілі в секретаря комітету комсомолу Черепова: сталося це після того, як на одному мітингу студент Цамає, який опинився у Львові після беріївського розгону в Грузії, запопадливо, щоб оцінили його вірнопідданість, вигукнув: «Хай живе наша неосяжна батьківщина!», а Мирон кинув репліку, що закінчилася гомеричним сміхом у залі: «А не така вона в тебе й неосяжна!»; Черепов викликав його й пригрозив, попередив, однак, незважаючи на небезпеку, Мирон таки зібрав у себе на квартирі доморосів...

Вони прийшли до Мирона в неділю. Напівпідвальне помешкання Синютки було тісне й темне, й Аркадій, який з'явився першим, мусив зігнути в низьких дверях; кімнатка з вузьким бамбетелем під віконцем, що визирало на тротуар, де ходили пішоходи й виднілися тільки їхні по коліна ноги, була обставлена від підлоги до стелі книгами; Аркадій сів на бамбетель, що, складений, слугував лавицею, і сказав: «А в тебе теж, як у печері!»; він зазирнув у завішену параваном з ряднини пройму, що вела до другої кімнати, Мирон запримітив Аркадієв порух й поквапився запевнити його, що батьків немає, у церкві, а потім, як завше у неділю, підуть у гості; незважаючи на таке запевнення, Аркадій був насторожений, ніби боявся, що хтось прийде непрошений.

Мирон запримітив і цей неспокій товариша: а може, він не хоче, щоб нині прийшли дівчата, й поквапливо заспокоїв: «Дівчат не кликав, розмова буде надто серйозна, а Ліда із своїми радикальними заувагами й Ореста з перечуленими охами та ахами будуть нам заважати... Ти вже, напевне, чув, що сталося в Угорщині?»

Аркадій не зреагував на Миронові слова: заспокоєний, що не прийде Ореста, все ж не міг позбутися тієї гіркоти, якої зазнав від її істеричних криків, – і як мав би він поводитись у її присутності, коли б вона прийшла...

...Ореста навіть не оглянулася за Ігорем, який подався вниз Личаківською, знищений її жорстокою відмовою: «Я жду його, але то будеш не ти!»; той, якого ждала, проходжувався біля її під'їзду й нервово поглядав на годинника; вона підбігла до нього, тоненька, мов сніпок льону, й припала до його грудей, потім взяла Аркадія за руку й повела східками вгору до своєї квартири; ключ не слухався, виповзав з її тремтячих пальців, Аркадій забрав від неї ключа, відчинив двері, пропустив перед себе дівчину, і знову скреготнув ключ у замку; хлопець почував себе тут повноправним господарем, і Ореста підкорилася його владі; він

узав її на руки, вона судомно оповила його шию, пригорнулася, наче боялася, що він її не втримає, й обпікала його уста поцілунками; Ореста була така тендітна й крихітна – аж дивно стало хлопцеві: як вона не боїться того, що зараз станеться, й чому так цього прагне, адже ще не знає, який то шал спопелить її на мить, і тієї спустошливої марноти, яка настане опісля, теж не знає; Ореста здавалася Аркадієві нереальною – ніби його власною видумкою, власним малюнком, аквареллю, тихим романсом під звук гітари; реальною була тільки золота коса, що звисала вниз, відтягуючи назад голівку прекрасної ляльки: очі мала заплющені, болісно стиснуті в очікуванні незнайомої розкоші – і нараз Орести не стало, був лише він і його сила, а ще її стогін – від болю чи з утіхи від того, що пізнала; в тій неусвідомленості вона заснула – голісіньке дитя, яке не встигло збагнути, що з нею трапилося; він дивився на неї і бачив, як уві сні закроюється на її обличчі образ заподіяної їй кривди, на устах застигла гримаса плачу, й Аркадієві на мить стало жаль цього маленького використаного тіла з дитячими стегнами, під якими червоніла скупа пляма, маленькі груди стирчали, мов недоспілі груші, і йому згадалося розкішне тіло артистки Шерстякової та її невгамовна ненаситність; Ореста прокинулася й заплакала, а він утішав її: «Не плач, дурненька, написана книжка мусить бути прочитана»; від цих слів його знову огорнула нестримна хіть, Аркадій прошепотів їй до вуха: «Я хочу дочитати книжку», тоді підкріб її під себе, немов уже сторговану, куплену й законтрактовану власність, і враз вибухнув несподіваний для нього бунт підвладної. Ореста схопилася, її обличчя, спотворене образою й люттю, стало негарним; Аркадія злякала така переміна, й він почав квапно одягатися, а вона, гола й беззахисна, виштовхувала його за двері й істерично кричала: «Забирайся геть звідси, хаме!», й він ганебно втік від неї з одежею в руках...

...Аркадій заговорив, здавалось Миронові, про щось зовсім недоречне – то він хотів заглушити в собі гіркоту і зневаженість сороміцьким базіканням.

– То добре, що вони нині не прийдуть: жінки наймиліші тоді, коли мовчать, а наші мовчати не вміють; якось я кохався з глухонімою, й вона не допитувалася, чи я її люблю, бо все одно відповіді не почула б, не шепотіла, що любить мене, бо розмовляти вміла тільки на мигах.

– Ти непоправний цинік, – сказав Мирон.

Аркадій примружив очі й спитав ехидно:

– А чому ти такий малий, Мироне?

Мирон підвів на товариша свої великі очі й промовив здивовано:

- А що з того, що ти високий? Ну що з того?

У двері постукали: то прийшли Ігор і Антон. Мирон кинувся гостям назустріч: він жадав іншої бесіди, ніж оце вийшла з Аркадієм. Як завжди імпульсивний, затеремкотів, не слухаючи співрозмовників:

- Почалося, почалося, це ж революція, хлопці! Новий угорський прем'єр Імре Надь оголосив вихід з Варшавського договору й попросив у Заходу допомоги. Це вам що - дурничка?

Доленко нервово змахнув рукою, перебиваючи запальний Миронів пасаж:

- Не дурничка, а лихо... Допомагати угорцям вирушили советські танки на запрошення маріонеткового уряду Яноша Кадара. А Європа мовчить і мовчатиме... Ти про це ще не чув?

- Не чув... - геть розгубився Мирон. - Радіопередачі «Вільної Європи» несамовито глушать.

- Але ж про це вже написано в наших газетах...

- Не може такого бути... Після викриття злочинів Сталіна - новий злочин аж такого масштабу?.. Це ж окупація суверенної держави, виклик усій Європі!

Антон саркастично посміхнувся, й хлопці здивувалися з мови вельми обережного товариша.

- Ви лишень загляньте в історію, хоча б Соловйова, і дізнаєтесь, що Росія нікого ніколи не окупувала - тільки визволяла: Іван Грозний Новгород, Петро I - Україну. Ну а нині визволяє Хрущов Угорщину... А хіба ми мало наслухалися про визвольну місію советської армії? Визволяли Західну Україну, потім Прибалтику, а нині всю Європу тягнуть за вуха до свободи...

– Але ж стосунки між державами після війни набрали більш цивілізованого характеру: перемовини в Тегерані, Ялті, Потсдамі... – Ігор теж не міг змиритися з такою вісткою.

– Так, увесь світ змінився – крім Росії! – запалювався Мирон. – Ніщо в ній не змінилося: енкаведисти відрізняються від опричників хіба що одягом... В Росії ніколи не переставав шаленіти смертельний танок Вія – в образах Малюти, Распутіна, Єжова, Берії. І ще й досі сатана в подобі Чичикова ганяється на трійці світами за живими й мертвими душами, й нікому «не дають Русь ответа...». А дасть, дасть!

Під впливом Мирона запалювався й Ігор:

– А ми що – маємо мовчки чекати? Не маємо такого права... В ці хвилини, коли в Будапешті, можливо, уже ллється кров, ми повинні витворювати не мілітарну силу, а духовну, щоб бути готовими... Так, так, не треба іронічно морщити носа, Аркадію, наша нація тільки тому зберегла донині свою ідентичність, що вміла міняти види зброї – меч на мисль і навпаки. Та про це ми вже говорили: зруйнування Запорозької Січі – і Шевченко, Іван Франко – і листопадовий зрив у Львові...

– Зброю мислі має вигострити ідея, а який в нинішній літературі й науці маємо ідеал – комуністичний рай? – відказав Аркадій.

– Я маю на увазі справжню літературу, а не апологетичну советську тріскотню. У ній не стало ідеалу моралі, його замінив ідеал брехні, і тому полки, озброєні замість мушкетів бузиновими пукавками, приречені на програш...

– Ти хочеш сказати, що ми, українські філологи, повинні кувати зброю новітньої національної мислі, – не здавався Аркадій. – А в яких майстрів маємо вчитися?

Знову – Шевченко, знову – Франко, знову – Біблія? А де новітні ковалі, ознайомлені із сучасною технологією, яких челядників випустили із своєї школи наші правчителі? Хвильового, який не переставав вірити в «загірню комуну», Тичину з його колумбійкою про трактористку, Бажана, який відгранословив образ людини, яка стоїть в зореноснім Кремлі, Рильського, котрий признався, що його батьківщина – не предків ряди, а Сталіна голос?

– Твоя критика відгонить блюзнірством, – Ігор з неприязню дивився у насмішливі очі Молодина. – Не намагайся бути геть у всьому циніком... Якщо так оцінювати наші культурні скарби, то не буде в нас нікого... Ти що, хотів би, щоб ніхто не залишився з них жити?

– Ті, що загинули, – живіші за живих: маємо їх чистими, не заплямованими колабораціоністськими вправами...

– Але якщо спіткала нашу культуру така трагедія, то не маємо права перекреслювати все, що вони створили, треба забрати в них кожну крихту духовних цінностей... Ти бачиш тільки локомотив, в якому палять одами Леніну й партії, та за тим смердючим паровозом тягнуться вагони з чистими злитками золота...

– Й треба знайти ті злитки, – додав Антон. – На золоті нема окалини, а снідь легко стирається. Бажан залишив нам геніальні «Будівлі», Рильський – «Мандрівку в молодість», Яновський – «Чотири шаблі»... А Хвильовий, який мріяв про українську комуну, мужньо боровся з «московською задрипанкою» – це ж він, а не хтось інший, кинув клич «Геть від Москви!».

– Так, так, – підхопив Мирон. Він почав чогось шукати між книжками, знайшов збірник «Культура і побут», виданий у Харкові 1920 року й зачитав: «Наш шлях не з російською культурою в парі, вона привчає до рабства й жорстокості через сповідування культу Смердякових...» Це слова Хвильового, а ти кажеш – поганий челядник. І ще: «Ми незалежна держава, яка входить своїм республіканським організмом у Союз. Ми приречені до незалежності не тому, що цього хочемо, а що цього вимагає залізна воля історичних законів». Ось тобі віз і перевіз, Аркадію... А щодо Тичини – його вічно живитиме музика «Сонячних кларнетів» й «Золотого гомону».

– І ми маємо за ним співати «та нехай собі як знають – партія веде!»?

– Мусимо про це забути, – не здавався Ігор. – Рембо був авантюристом, навіть рабів продавав, але це не завадило йому залишитися в пам'яті людей великим поетом...

– О, як я легко спіймав тебе, Ігоре! – злобно засміявся Аркадій. – Ти вже загодя прокладаєш собі стежку до колабораціонізму. А чому б і ні: вся російська

література навперейми вихваляє советський лад, то й ти...

Ігор зблід, такої образи не чекав. Антон бачив, що назріває конфлікт, він не хотів цього, але й сам ще не знав, на чий бік стати; відчув, зрештою, як його угодовський настрій враз погас. Сталася у світі подія, після якої кожен мусить визначити своє місце; Антон остаточно втратив віру в можливість удосконалення чинного ладу: звір хижо вишкірив зуби.

– Ви заговорили про несумісні речі, – сказав примирливо. – Коли російський поет прославляє Леніна, то він господар у своєму домі й робить що йому забажається. Та якщо так само чинить поет український – то він при цьому мусить надівати маску лакея, яку навряд чи спроможеться коли-небудь здерти з обличчя...

– Тож вибираймо нині, як хто з нас поведеться, – промовив виклично Мирон. – Час не чекає... А втім, запиймо згоду, й подай нам, Боже, єдиномисліє, як заповідав Шевченко. Я привіз від діда з Бродів бутельку сливовиці. Чи, може, ви всі абстиненти?

– Що ні, то ні, – відказав Антон, полегшено зітхнувши.

Мирон досягнув з полиці келишки, налив у них трунку й не переставав торохтати: «Чичиков, Чичиков погнав нині свою тройку в Європу на ловлю душ!»

Доленко перший вихилив чарку, витер вуса долонею й мовив до Мирона:

– Досить нам на нині політики.

Аркадій навіть не торкнувся до чарки, йому враз стало нудно в товаристві, його погляд втратив насмішливо-переможний полиск, він бездумно водив очима, ніби й не бачив друзів – й тут спіймав себе на думці, що йому бракує Ліди; згадавши про неї, поправив краватку, немов застерігав себе від її глузливого зауваження: елегантний денді, тобі з-під краватки біліє гудзик!; Ліда переслідувала його й тоді, коли її поруч не було, й тих насмішок Аркадієві ніби враз забракло; про Оресту більше не думав – той встид, якого зазнав від неї, враз здимів безслідно; цієї миті Аркадій пожалів Ігоря, безнадійно закоханого в пусте дівчисько, й не пишався більше перемогою над нею; він запрагнув перемогти Ліду, покорити її, здобути й, можливо, залишитися з нею назавжди; непоправний перелесник відчув у душі щось схоже на справжнє кохання, й самому було дивно, що подібне

може з ним трапитися.

Аркадій таки вихилив чарку, немов для відваги перед боем, несподівано для товариства квапно попрощався й подався на Замарстинів. Аж тепер втямив, що ніхто, крім насмішкуватої Ліди, ніколи не був йому потрібен й що саме у тій іронічності таїлася її зваба...

Хлопці випили ще по одній і почали прощатися з Мироном. Мирон провів їх на вулицю, надворі вже сутеніло, й тоді з темних закамарків бічного провулку вискочили два гевали, в руці одного зблиснув кастет, з криком «Бей бендеров!» нападник кинувся на Ігоря, який перший ступив на тротуар, вдарив його по голові, другий порвав до маленького Мирона, не запримітивши дебелистого Доленка. Антон схопив обох за обшивки, зударив їх головами й пошпурив на проїжджу дорогу, тоді крикнув до Мирона, щоб мерщій зачинився в хаті, а до Ігоря, в котрого запливало синявою око, сказав:

– Змиваймося! Міліція звалить усю вину на нас.

Хлопці вибігли з темного провулка на Городецьку, й біля костьола Святої Єлизавети сказав Ігор:

– Розходьмося. Чорна сотня вже шнирить по Львову й до Миронової квартири через той його радіоприймач давно, видно, прицілилася. Наступної неділі зберемось в Страдчі...

VIII

Страх добирався до нас поволі, зате туго й уперто, і чим блідішим ставав синій басаман під моім лівим оком, тим глибше я усвідомлював наше безсилля: напад чорносотенців біля Миронової квартири був лише сигналом. У наступні дні стало відомо, що на Пекарській нападники побили молодого художника Деревлянка, що такої ж наруги зазнав актор театру імені Заньковецької Глухий – погроми планувались, звісно, у будинку КДБ на вулиці Дзержинського – щоб залякати люд, сподіяний на добрі перемини після угорської революції, котра, здавалось, охопить полум'ям усю Європу, й ті надії згасали з кожним днем.

Моторошні вістки долинали в Галичину з-поза Vereцького перевалу: советські танки прасували угорську землю, людські кишки намотувались на танкові гусениці, повсталий народ загороджував вулиці Будапешта й гинув під залізом, окупанти гасили вогонь революції кров'ю – конала столиця Угорщини під чобітьми новітніх ординців, прем'єр-міністра революційного уряду Імре Надя розстріляли, советський ставленик прем'єр Янош Кадар оголосив мир на рівнинах Паннонії...

Проте ми таки зібралися у страдчівській печері на Дмитрія при світлі стаєнної ліхтарні, яку я захопив з собою з Янова, поставали за сповідальним каменем, щоб присягтися – хто що може зробити для укріплення духа зневоленого народу, бо іншої зброї в нас не могло бути.

...Осітнє сонце знесилося лінивою мандрівкою небом й перед тим, як зануритися в озеро потьмянілого туману на заході, зачепилося за пухнастий вершечок сосни, що самотньо виструнчилася на Страдчівській горі; важкі тіні від соснового галуззя впали на заготований отвір печери, в нутрі якої, можливо, завмерлі звуки нашої давньої розмови, згуки суперечок і, може, й мої слова записалися на чорних стінах арештантським тайнописом, що його в'язні виписують вмоченим у молоко писалом, і якби я нині міг зайти досередини й повести полум'ям свічки по стінах, то, певне, запис моєї мови проступив би коричневими літерами з піщаного ґрунту, і я прочитав би те, що говорив...

А втім, подумав я, подібної процедури не варто було б і починати, адже моя тодішня скупа річ розлого записалася в книгах, які я встиг донині написати й віддати світові, і може, вони, як я мріяв ще тоді, зміцнили дух хоча б однієї людини кріпостю віри в незнищенність національної ідеї й вічність мого народу, якому та віра потрібна, як кисень.

Сонце вже вихопилося з полону соснових галузок й почало тихо спадати вниз, мов карнавальна кулька, з якої витік гелій: я втямив, що до вечора недалеко, й ночувати подамся в Янів до сестри, яка стала господинею в батьківському домі, й для згадок про доморосів залишилося в мене небагато часу, а ніхто з них не приходить на умовлене місце, щоб допомогти згадати минуле, що промайнуло, мов блискавка, і утопилось у пропасті літ.

Ніхто не прийде... Молодин, в якого замість обличчя чорна кора податкового п'яка, а перед ним капелюх для жебранок, в руках гітара, на якій залишилося тільки три струни, він навіть не впізнає найближчих друзів – то як може прийти,

та й чи треба... Антон знайшов собі вітчину на Зеленому Клині й повертатися в незалежну Україну не хоче й не може – там пустив свій корінь у землю, яка стала йому рідною... Ореста вже, певне, вийшла на вчительську пенсію в Ужгороді, вона могла б прийти... Мирон встиг побувати в тюрмі за розповсюдження забороненої літератури, з проголошенням Незалежності вийшов на волю, був обраний депутатом Верховної Ради України від залізничного округу, до Львова приїжджає нечасто, я лише один раз зустрічався з ним у Києві; його приятелі збираються без нього на пляцу перед кінотеатром «Маяк» навпроти костьола Святої Єлизавети, грає в ніс постарілий брудний Філько, затуляючи пальцем то одну, то другу ніздрю, крива бабця Каролька й досі не втомлюється танцювати під ту музику, а пан За-ніц без Мирона не має з ким політукувати, тож більше часу проводить в барі «Пиво-води» на Городецькій, де збираються завсідники випити і про політику побалакати й де грає на гітарі п'яний Аркадій...

– А може, Ліда?..

Про що ж я говорив тоді? Може, й не говорив, а продумував, бо вже не давав мені спати задум розлогого роману з найболючіших епізодів історії України, уявлявся мені цілий цикл романів – гордих і болісних...

Тьмяне світло стаєнної ліхтарні падало на обличчя моїх друзів, що стояли за сповідальним каменем і слухали...

Що я хотів сказати доморосам, які зібралися у страдчівських катакомбах у той безнадійний час, коли несміливі сподівання на бодай мізерну крихту свободи здиміли в угорському пеклі, а їхнє місце посіла загроза кар за найменший проблиск вільнодумства? Ми всі ніби враз відчужилися, боялися зазирнути одне одному у вічі, щоб не піддатися ще більшому почуттю резигнації і страху; сприяла нам у цьому темінь печери, проколена племінчиком стаєнної ліхтарні, яка щедро освітлювала лише моє обличчя, й мені здалося, що на мене дивляться мої друзі з надією на розраду.

Я вловив ці позирки й сповнився почуттям відповідальності й сміливістю, адже хтось з нас мусив зрунтати це відчуження хоча б одробинкою оптимізму, цю місію я взяв на себе й сказав:

– Ми повинні в нинішній темряві засвітити вогник надії на нашу невмирущість, і тим вогником має стати пам'ять. Чей стоїмо на стації хресної дороги, де упали

ченці й отець Миколай Конрад, й ми маємо піти тією дорогою до самого кінця, хай би якою довгою вона була, й нагадати людям про всі жертвоприношення, які відбулися на ній, а тих стацій безліч на нашій землі, немов ран на тілі Христа, тож мусимо написати, розмножити й передати людям літопис жертв, бо без пам'яті про них перестанемо бути нацією...

– Якби менше пафосу, Ігоре... – пискнула Ліда.

– Помовч, Сороко, – прозвучав у темряві голос Доленка. – Є в житті хвилини, які вимагають пафосу...

Я продовжував:

– І хай ятриться болем пам'ять про упадок останньої фортеці Галицької держави – Одеського замку в нерівній боротьбі з військом польського короля Ягайла, хай спалахне вогник надій, засвічений у школах львівського ремісничого братства, хай заболить нас чорнота ріллі на місці зруйнованої Січі і зжахне соловецька яма, у якій чверть століття мучився останній кошовий...

– Й нехай дими Батурина проїдять наші закислі байдужістю очі усвідомленням нечуваної зради полковника Носа, який провів таємним ходом московську орду в саме серце гетьманської столиці, – перейняв мій монолог Антон Доленко, – й покличмо на нашу хресну дорогу старчика Сковороду, розумом якого захоплювалися французькі енциклопедисти...

– І хай відіб'ються на ній, – вклинився у нашу молитву Мирон, – сліди Шевченкових мук і Франкової науки, і хай нестерпно заболить нас жертва святого мученика отця Миколая Конрада й подвиги героїв-упівців, які гинули за Україну в підземних схронах...

– Мусимо створити цей літопис для священної і злої пам'яті й тільки тоді зможемо сказати: «Ми витримали всі страждання на хресній прощі й заслуговуємо на воскресіння!» – завершив я присягу...

Чи насправді ми тоді присягали, не знаю. Можливо, це нинішня моя уява, та я впевнений: саме тоді зродилась в мене постанова написати великий історичний роман у багатьох книгах під назвою «Хресна проща».

Й Антон Доленко сказав тоді, я це добре пам'ятаю:

– Хто б не написав цей літопис – ти чи я, чи всі ми разом – все одно він не прорветься до людей крізь цензурні заборони. Треба перехитрити ворога, як це робили східні поети: спочатку писали фальшиві присвяти ханам і беям, а потім додавали до них свої шедеври, яких повелителі, запаморочені похвалами і від того п'яні, – не читали.

Ліда підійшла до сповідального каменя, на піщаній стіні захиталася її тінь, нібито душа відділилася від тіла, й заговорила:

– Не можна бавитися у піджмурки з правдою, Антоне. Гоголь так уже маскувався, що й не стямився, як запродав душу нечистій силі...

– Ну і що, – обірвав Лідину мову Аркадій. – Чорт заплатив йому вічною славою!

– За яку його мучило сумління до самого скону, – додала Ліда. – Це ж не когось там з його персонажів, а самого переслідувала нечиста сила у «Вії» та в «Ночі під Івана Купала».

Вихопився нарешті Мирон:

– Зате Гоголь умертвив національну російську літературу – не відбулась вона, ставши паляницею із української муки, змішаної на квасних московських дріжджах. Не народилися або покінчили самогубством Цветаєва, Єсенін, Маяковський, а властиву російську літературу творили нащадки українських гетьманів та священників: Толстой, Достоевський, Короленко, Чехов, Бунін... Такі вони російські, як Джозеф Конрад – англійський... За рецептом українця Гоголя, який пустив по світу Плюшкіних, Коробочок та Чичикових, вони дали перевертні? – Смердякових та Раскольникових...

– І однак це література, яку читають у всьому світі! – заявився Аркадій, і Ліда з подивом глянула на нього, адже він ніколи не встрявав у літературні суперечки, і їй здавалося, що для цього в нього бракує розуму і знань. – Не назвемо нашими твори цих письменників тільки тому, що вони за походженням українці. Та й Гоголь ніколи не був українським патріотом, то й не треба тягнути його за вуха в нашу літературу. Згадайте, як він ревно перепрошував чорта, працюючи над другим томом «Мертвих душ», в якому намагався показати російський позитив...

– Й не прийняв чорт Гоголевої ялової плати, письменник спалив твір! – аж підстрибнув Мирон. – І послав по світу арідника в подобі Чичикова, який у різних шостасях й донині заманює своїм вишуканим хамством читачів!

– То що з цього виходить? – посміхнувся Аркадій, і важко було Ліді збагнути, чи він сам переконаний в тому, що говорить. – А те, що не надавайте за прикладом Гоголя масок, а здирайте їх з обличчя, як це зробив Хвильовий. Коли йдете на битву, піднімайте заборолу, нехай ворог бачить, хто ви. Маски вам не допоможуть, вони тільки зганьблять. А коли не зумієте цього зробити, то ставайте краще шевцями, а не літописцями, хоч якась буде з того користь...

– А він має рацію, – сказав Мирон.

Мовчала тільки Ореста, її й не видно було в печерних сутінках.

Врешті ліхтарня згасла, й ми всі розгубилися у напівтемряві. Синютка й Доленко сховалися в пільмі чернечої ніші, й могло здаватися їм, що нікого більше в печері немає. Мирон крутив гудзика на Антоновому піджаку й переконував його, що настав час по-новому дивитися на рідну історію.

– Усі наші помисли, – говорив він, – звернені в минуле. Ми гордимися найсильнішою колись у Європі княжою державою, але ж її давно вже немає; хвалимося найдобрішим військом – козацтвом, а де воно нині; тягнемо свій родовід від Трипілля – і яка ж то пиха нас діймає, що з-над Дніпра розповсюдилась по всьому світу хліборобська цивілізація, й забуваємо проте, що, можливо, в тій сивій давнині зосталася й навіки зачахла наша незалежність...

– Але ж було, було? – пробував сперечатися Антон.

– Тож то і є, що – було!.. Вся наша біда, Антоне, в тому, що ми не вміємо, навіть не насмілюємося ставати модерними, ми так ніжно любимо свою ветху патріархальність, що й світського елеганта Шевченка одягнули в старий кожух й аніруш не хочемо знімати ту одягу з нього; ми стали нецікаві світові, від нас тхне нафталином... Таж ми навіть нової української літератури не знаємо як слід, наш образ Божий заляпано червоним багном, крізь яке прозирають лише сірі постаті Гаврилюка, Тудора, Гадана, а були ж у нас Юрій Липа, Олена Теліга, Олег Ольжич – що ми відаємо про них? Та ми й про великого поета Євгена Маланюка

дізнаємося лише із вірнопідданської інвективи Сосюри: «Шановний пане Маланюче, ми ще зустрінємось в бою!» Але ж не протестуємо проти свого невігластва, навіть деколи ним і пишаємося і брешемо самі собі, що націоналістична література не витримує з нами конкуренції, а Олена Теліга, тендітна жінка, зреалізувала свій протест у Бабиному Яру під сміх фашистів, однак про її подвиг ми майже нічого не чули...

Обступленим темрявою Миронові й Антонові здавалося, що їх у печері тільки два, й вони не помічали того, що в такій самій самотині стоять на тлі світляної плями печерного отвору Ліда й Аркадій і розмовляють упівголоса.

«Скажи мені, Аркадію, коли ти справжній?» – «Коли дивлюся на тебе». – «Ти й тут вдаєш із себе артиста, адже цієї миті ти мене не бачиш, темно». – «Твій образ завжди перед моїми очима». – «Невже аж так наблизилася я до тебе в черзі твоїх пасій?» – «Ти завжди йшла попереду них». – «Чому ти не постукав у двері, коли блукав біля мого дому?» – «Боявся твого глузу, ти жорстока...» – «Проведи мене нині на Замарстинів...»

Їх теж було тільки двоє, вони нікого не бачили поруч із собою, та я їх, як і Мирона з Антоном, теж чув, а десь у темному проваллі печери немов зачала ще одна людина, така ж самотня, як і я, вона напевно чула розмови оповитих темрявою людей і сама мовчки розмовляла, тільки ні я її, ані моєї мови ніхто не чув, кожен з нас відокремлено існував у пільмі й слухав лише себе самого; свої слова я посилав у провалля печери, де стояла, мусила стояти Ореста, та вони губились, глухнули, й не чула дівчина моєї клятви у вірності їй і мого запевнення, що ту вірність не здолає її нехоть до мене. Не чула цього Ореста, і я не чув її думок, поки не прошелестів із густого смерку шепіт, коли в печері залишились тільки я та вона:

– Почекай хвильку, Ігоре...

Й тоді я, немов незрячий, простягнувши вперед руки, пішов на той голос; на сповідальному камені ще блимала ліхтарня, й до того племінця з глибини печери наближалася щупла постать дівчини, в косі якої знизу доверху пробігали скупі світляні блискітки.

Ореста стала за сповідальний камінь, з темряви проступило її обличчя, і я знесамовитів від захоплення – така вона була прекрасна! Вона простягнула до

мене руку, холодна долонька лягла на мое зап'ястя, і не з уст, а з пальців потекла її мова, якої краще б я не чув ніколи!

– Я грішна, Ігоре, та не розгрішення від тебе прошу, хочу лише, щоб ти, дізнавшись, відкинувся від мене й не мучився, мені тебе жаль. Я була коханкою Аркадія...

Йї тоді мене прошило зовсім несумісне з її сповідальним признанням почуття: замість гніву й болю мене пройняла пекельна хтивість, наче б я був присутній при їхньому гріхопадінні, і я збагнув тієї миті, що не зможу викинути з душі образу коханої, поки не здобуду її так, як Аркадій.

У той мент світелко ліхтарні згасло, я кинувся у темряву, та не знайшов Орести, її силует уже затуляв отвір печери, вона повернулася до мене, і я почув її шепіт, схожий на сичання змії:

– Мені насправді жаль тебе, Ігоре... Ось слід басамана під твоїм оком, а це тільки початок, вас усіх знищать. І я не хочу бути серед вас. Я врятую вас, ненавидячи, і знаю, як це зробити... Я не люблю тебе, не люблю нікого, та й увесь світ мене не гідний!

Вона, хлипаючи, зійшла східцями униз на лісову стежку й побігла нею до залізничної станції. Наздогнала Ліду з Аркадієм, обминула їх і зникла з моїх очей назавше.

Я бачив, як віддаляється від мене Ліда, – її теж забрав у мене Аркадій – усе забрав, мов Молох. Стояв на першій стації хресної дороги – нестерпно самотній – заанімілий і спустошений серед глухої осінньої тиші. І враз почувся скрадливий хрускіт – хтось наступив на суху гілку. Я повернув голову до печерного отвору й побачив, як із печери виходить, скрадаючись, чоловічок у клепані. Побачивши мене, він чкурнув у ліщині зарослі.

«Слухав негідник нас і донесе куди треба», – подумав я.

А втім мені було вже до всього байдуже...

– Нині ми розбрелися, відчужилися, й кожен пішов у свояси окремо, – прошепотіла Ліда до себе самої, йдучи поруч з Аркадієм до станції. – Це лише початок, і мені сумно...

– Але ж ми з тобою разом... – промовив Аркадій так само тихо, і в його голосі забриніла інтимність. – Я хотів сказати тобі, Лідо...

– Не квапся, Аркадію... Я знаю, ти звик бути завойовником, однак передихни хвильку. Почекай, поки я сама тобі скажу...

Вони чекали на електричку, мали час, й Ліда пильно дивилася у вічі хлопцеві, ніби хотіла дошукатися в них того справжнього, про що запитувала в печері, впевнитися, що воно десь там ховається за ласим поглядом і парубоцькою самовпевненістю.

– Не перечу, якщо ти хочеш поперед мене вийти на бранне поле, – сказав Аркадій, і в його голосі почулася покірливість. – Амазонки завше нападали першими.

Ліда й далі не відводила від нього очей, чекаючи, поки він остаточно їй впокориться. Була вона цієї миті особливо чарівливою: її дівоча врода, завше прихована іронією, виринула із тайників душі чисто й зеленооко, це додало їй сексуальної зваби, й відчув Аркадій, що жадає її не для солодкої пригоди, а для життя, і сам дивувався з того поважного наміру, об який ще ні разу за свій одчайдухий вік не спотикався. Ліда наблизилася до нього, діткнулася долонею до щоки, провела пальцем до підборіддя, затулила пучкою вказівного пальця зарослу щетиною ямку й проказала, заливаючи хлопця зеленою магмою свого погляду:

– Піди до фризієрні, там тебе чисто поголять... Господи, який же ти вродливий – і пустий... – прошелестіли її губи, покрившись враз гарячковою осугою.

– Лідусю, я...

Й тут надлетіла електричка, Ліда заскочила до вагона, знайшла вільне місце, Аркадій підсів до неї, взяв за руку.

– Не треба... – промовила вона холодно й, щоб перемінити тему розмови, задала тривіальне студентське питання: – Маєш цікаву професуру, Аркадію? Знаю, що маєш, ваш факультет старий і потужний, а я не можу нічим похвалитися: журналістика в нашому університеті щойно заснована, й на викладацьку роботу напхалося повно вчорашніх газетярів, які досі дописували до преси про щасливе колгоспне життя й перевиконання планів... І якби не львівські бібліотеки, то я вийшла б з університету такою ж зеленою, якою й зайшла, або ще дурнішою. Мала нагоду перевестися до Києва, та моя мама останнім часом дуже подалася, батька давно немає, і я не можу її саму залишити.

На Підзамчі вийшли з електрички й рушили тісними занедбаними провулками в бік Голоска, поки не вийшли на Різницьку. Ліда продовжувала розпочату розмову:

– А в кого ти найохочіше слухаєш лекції?

– На це питання важко відповісти, Лідо... Зарубіжну читає Чичерін, то не викладач – артист! «Человек, кружку піва!» – на таку експресивну репліку не кожен актор спроможеться... А Гофмана подає так, що мурашки йдуть поза шкірою... Античну літературу читає Лур'є – то не викладач, а Бог! А яке щастя бачити щодня на кафедрі української літератури академіка Возняка. Викладає він погано – заїка, але який розум, які знання! Про Рудницького нема що й говорити – знає він чотирнадцять мов. То, скажу тобі, унікальний троглодит!

Різницька вулиця задзвеніла від Лідиного сміху, й Аркадій, якому щойно здавалося, що він здолав гордовиту дівчину цікавою розмовою, відчув себе враз знищеним.

– *Lapsus linguae, lapsus linguae!*[З - Мовна помилка! (Лат.)] – заволала Ліда на всю вулицю. – Ти ж хотів сказати – поліглот?

– Бодай тобі... Помилився, – проказав Аркадій скислим голосом.

– Дурниця, з кожним подібне трапляється... Якийсь дячок, наприклад, звернувся до прелата й замість «ваша ексцеленціє» сказав «ваша ексгумаціє...» – й Ліда ще лункіше засміялася.

Аркадій замовк – зламаний, переможений. Ліда ще щось вищебетувала, намагаючись зігнати з хлопця зніченість, та це їй не вдавалося. Біля свого будинку вона зупинилася й несподівано для Аркадія вчинила те, що з самого початку їхньої зустрічі мав намір вчинити він перший. Обнявши Аркадія, вона обцілювала його обличчя, та замість блаженства й щастя болісна ущербність зринула Аркадієву гордість, і він, йдучи додому, думав не про раювання з коханою, а про те, в який спосіб здолати її пиху...

Директор театру надав Аркадієві, як і багатьом неодруженим акторам, однокімнатну квартиру з туалетом і газовою плиткою в коридорчику – у прибудові до театрального будинку. Для студента це була неабияка розкіш... Й подумав Аркадій, коли вернувся із Замарстинова, що мине небагато часу, й він приведе в це скромне помешкання найелегантнішу в світі дівчину, яка стане його дружиною, й він пишатиметься нею перед людьми. Наперед втішався подивом товаришів, його анітрохи не турбувало, як складеться їхнє життя, – буде, як Бог дасть, а такої шляхетної, розумної й досконалої вродою дружини ніхто з них ніколи не матиме; про її згоду не турбувався, все відбудеться так, як задумав він, її гордощі зм'якнуть перед його владністю і непоступливістю, а то й холодом: жінки вважають себе завойовницями лише до того менту, поки їх обранці не стануть перед ними на коліна з простягнутими руками, а потім, зазнавши солоду чоловічої сили, добровільно здаються їм у полон.

Такі думки мучили непевністю ще вчора вільного й ні від кого не залежного Аркадія – серцеїда, невідпорного завойовника жінок. Нарешті сталося те, що мусило з ним трапитися. Він закохався, відчуваючи при тому, що найсильнішою Лідиною звабою є неприступність, особистісна сила, й Аркадій мучився ночами, мізкуючи, в який спосіб, якою поведінкою має здолати горду дівчину...

Він ще вичікував, поки визріє в ньому остаточне рішення, й тоді прийде до Ліди. Колишні його подвиги, геть усі, здавалися мізеротою, давні любаски втратили раптом свій шарм, звабу, зблякло красиве обличчя Орести, й навіть розкішна Діана, згадка про яку завше будила в ньому невтримну охоту, здавалася тепер відцвілою банальною дамою, і та єдина ніч з нею, яка довго не забувалася, навіювала тепер лише незручність і нудьгу...

Й начебто згадка про неї викликала її саму: театральна прима увійшла до Аркадієвої кімнати серед білого дня, тихо прочинивши двері. Шерстякова поводитася так, наче б тут була повноправною господинею, хоч з часу тієї шаленої ночі вони жодного разу не зустрічалися сам на сам, хіба що на сцені.

Нині жінка наважилася нагадати коханцеві про себе, вона накинула на двері заціпку, безцеремонно сіла на ліжко біля Аркадія, та він навіть не підвівся; це нітрохи її не збентежило, вона розстібнула блузочку, білі перса випорснули з пазухи, Діана притулила їх до обличчя Аркадія, тоді він підвівся, відсторонив її й сказав:

– Прошу пані, я вас не кликав.

– Тому я й прийшла...

Вона нахилилася до його уст й повела по них язичком, тоді Аркадій встав з ліжка й промовив, як тільки міг, чемно:

– Я вас більше не кохаю. Я одружуюся.

– Ну й чудово... Ото перешкоду вигадав!

– Я кохаю найкращу в світі дівчину, ласкава пані.

Тоді обличчя Шерстякової спалахнуло гнівом, вона погордливым поглядом зміряла колишнього коханця, простягнула до його шиї руку, він відхилився, подумавши, що пані Діана поривається його обняти, та вона гидливо діткнулася двома пальцями до коміра його сорочки й проказала злостиво:

– Комірець брудний, женишку, зміни сорочку, коли йтимеш до тієї найкращої... – Тоді різко повернулася й, зупинившись у дверях, кинула через плече: – Вифранчений простак у китайському макінтоші...

Й здалося Аркадієві, що ці образливі слова вимовила Ліда; а може, десь там удома так подумала, й ті слова злетіли з напomadжених губ театральної прими.

Злість на свою неотесаність, якої ніколи не міг прикрити ні модним одягом, ані завченими жестами, дійняла його відчуттям власної меншовартості, й цієї миті він остаточно вирішив: ще нині прийде до Ліди й поведе її до ЗАГСу. Й промовив до себе вголос, коли залишився сам:

– За всі образи, які я зазнав від тебе, станеш переді мною на коліна, як я колись клячав перед цією нафарбованою макакою!

Ліда знала, що Аркадій прийде, й чекала. Не мала певності, що він посправжньому, по вуха, закохався в неї, сумнівалася теж, що такі переможці над жінками, як Аркадій, взагалі здатні закохуватися. Але що ці сумніви важили, коли закохана була вона... З того менту, як побачила його вперше – вродливого, самовпевненого, із хтивим поглядом, що обпікав її, зневолював, роздягав до нитки, – Ліда цілковито віддалася почуттю любові: уявно мліла в обіймах коханого й, не відчувши ще чоловічого дотику, зазнавала незвіданої досі жіночої розкоші. Від цього їй ставало страшно, але й гордістю діяло; приглядаючись до себе в дзеркалі, дівчина поводила долонями по грудях, стегнах, ніби впевнюючись у своїй досконалості; усвідомлювала, що заслуговує на увагу хлопця, проте в такі хвилини до неї підкрадалося почуття спротиву його силі й примушувало згадувати простацькі прикмети провінціала, неотесаність якого часто проступала з його містечкової елегантності, пишномовності, засміченої деколи словесним сміттям. Ліда викувувала в собі почуття зверхності над Аркадієм, яке, зрештою, безслідно зникало, коли її обранцеві вдавалося в розмовах зблиснути кмітливим розумом. Був Молодий неоднозначним і, певне, тим цікавим, й Ліда деколи ловила себе на думці, що вмисне шукає в ньому вад, котрі допомагають їй втримуватись у стані незалежності.

Аркадій прийшов до Ліди через три дні після того, як вона полишила його на вулиці, міцно перед тим обнявши й обсипавши поцілунками.

Ліда не чекала, звісно, що він упаде перед нею на коліна й проситиме її руки, бо ж не знала, що подібні театральні прийоми вже давно увійшли в правила його кавалерської поведінки; не чекала теж пристрасного признання в коханні, проте сподівалася-таки, що заповітне слово вихопиться з його уст – даремно: замість цього почула холодну пропозицію, ніби він запрошував її до кіна:

– Ходімо до ЗАГСу, Лідо. Подамо заяву.

Вона німо стояла перед ним, усе ще сподіваючись інтимної мови; обдавала його вичікувальним поглядом, та хлопець мовчки ждав її згоди – вимогливо та владно, й відчула дівчина, як криця незалежності враз покришилася в її душі, немов скло під молотком: мужнє Аркадієве обличчя, обрамлене пухнастими бакенбардами, заціплені, ніби від гніву, вилиці, стиснуті губи, котрі мали хоча б трішки розтулитися для поцілунку, увійшли в її очі шаленою вродою хлопця, й збагнула

Ліда, що встояти перед цим красенем неспроможна жодна жінка й Ліда – теж, вона взяла його за руку й повела з передпокою до кімнати, де лежала хвора мама, підвела до ліжка й сказала тихо:

– Це мій наречений, мамо, благословіть...

Стара жінка довго дивилася на них, переводячи засльозений погляд з Ліди на Аркадія, мовби дивувалася, що цей незнайомий хлопець має стати її зятем, і сказала врешті:

– Такі гарні ви обое... Дай же вам, Боже, життя красивого.

Через тиждень після реєстрації шлюбу Аркадій привів Ліду до своєї театральної квартири, в якій його молода дружина мала стати господинею.

Аркадій стягнув з ліжка покривало, Ліда мовчки й слухняно, гейби в кабінеті лікаря, роздяглася й лягла на зім'яте простирадло.

Над нею тяжіла низька стеля й нагнітала темряву, з відкритого вікна струменіла осіння прохолода й обмивала її гаряче тіло; стримуючи переривистий подих, Ліда чекала на мужа в незвіданій ще досі тривозі. Та він не квапився, зовсім не квапився, й вона знала, що так не повинно бути, краєм ока бачила крізь сутінок, як Аркадій поволі роздягається, педантично складає штани на кант й вішає на спинку крісла, розгладжує їх долонями, щоб не зім'ялися, сідає на ліжко й довго стягає з себе підштаники, його широка спина горбатиться, а руки – далеко від неї, не шукають її, не дотикаються до натрудоватілих від бажання грудей, не сповзають у нетерплячці донизу; від образи Ліда вся стиснулася, немов хотіла заховатися сама в себе, віднайшла рукою ріг простирадла й потягнула його до підборіддя, обвила ним шию, а він ще вовтузився, знімав шарпетки; все це тривало незмірно довго, Аркадій помщався Ліді за притоптані обцасами штани, за австрійські бакенбарди, за «троглодита» й навіть за зневажливі слова Діани, які начебто вимовила сама Ліда; вона відчула його зневагу й зрозуміла, що він мстить... Відкотилася на протилежний край ліжка, готова впасти на підлогу й сховатися в темряві, – і аж тоді сильна чоловіча рука потягнула її до себе, ніби вона була не живою людиною, а гумовою лялькою, Аркадій вихопив з-під Лідиного підборіддя простирадло, пожбурих його на підлогу й, замість очікуваної розкоші, відчула Ліда тільки гострий біль. Аркадій довго володів нею, потім, повернувшись спиною, важко віддихувався, а вона лежала знівечена і стоптана,

немов повія у борделі.

Похмурий ранок розбудив їх, вони ніби вперше побачили одне одного і втямили, що загсовий контракт їх не поєднав, а співіснувати мусять...

Однак у новому дні в Аркадієвій пам'яті поволі зітлівала згадка про вчорашнє бажання відплатитися Ліді за колишні зневаги, він дивився на бліде обличчя дружини, з якого ще не зійшов слід образи, й та його помста здалась йому мізерною витівкою; цієї миті із не званою досі втіхою збагнув Аркадій, що йому належить шляхетна розумна жінка; втямив, що знайшов ту, якої ніколи не шукав, та яка мусила з'явитися в його житті, відчув, як діймає душу солодке тепло, й прошепотів до Ліді, яка сторожко дивилася йому у вічі й, можливо, чекала від нього слів, яких він ще не вимовив.

– Я люблю тебе, – ледь не дивуючись з самого себе, нарешті сказав Аркадій.

В заплату за це признання скотились з її очей дві сльозини й ледь чутний шепіт прошелестів на її губах:

– А я тебе – любила...

– Любила?! – аж скрикнув Аркадій. – Любила?

Ліда промовчала. Не сміла сказати, що вчора на шлюбному ложі він розтопав її любов, що досі вони марно змагалися, хто переможе, – стали переможені обое... Й спало Ліді на думку, що вони обое однойменні з персонажами Корнійчукової п'єси...

– А ми не тільки познайомилися на репетиції «Платона Кречета», а й вийшли з того фальшивого твору – й самі фальшиві... Корнійчукова Ліда закохалася в Платона, який процигикав на скрипці якусь там мелодію, а я – в гітариста. Ця вистава, певне, десь іде на сцені, й ми там існуємо, але в житті нас немає, ми видумали самі себе...

Від цих слів згас Аркадій. Він дивився в стелю, й Ліда, побачивши непідробну муку на його обличчі, зрозуміла, що не встане з ліжка й не піде від нього назавжди: а може, та знівечена любов ще оживе, щоб здолати його парубоцьку

безпутність... Й надавши своїй мові несподіваної м'якості, сказала:

– А я й не чула ніколи, як ти граєш на гітарі...

Аркадій довго мовчав і проказав нарешті сам до себе:

– Завжди найпопулярніші вуличні музиканти... А може, це мое покликання?

Й стало чомусь тривожно Ліді від цих слів...

ІХ

Сонце стрімко котилося до західного горизонту і враз зупинилося над сизим озером туману, ніби збоялося зануритися в його прохолодну густину й згаснути в ній; краєчком диска обережно диткнулося до вечірнього пруга, не наважуючись перетяти його, бо за ним уже чатувала нічна безодня, наготовлена поглинути небесне світило й остудити зігрітий останнім ласкавим теплом світ. Однак довго затриматись на краю сталевого небозводу вже не мало сил й коли нарешті пірнуло у глибоке плесо – віддало небові рештки свого сяйва, що розтеклося помаранчевою биндою по кромці туманної гладіні, відділяючи її від змерхлої небесної бані.

Та світляна смуга ще довго пламеніла, я нічого урочішого досі не бачив, й мені жаль було останні миті осіннього дня затьмарювати найприкрішим спогадом про катастрофу, що впала на зграйку романтиків, котрі посміли виділитися із суспільної каламуті як незалежні особистості, не зваживши своїх сил.

А подався я в думках за доморосами, що розбрелися по світу, наздоганяючи кожного з них на їхніх стежках, і не всіх зумів наздогнати, уздріти в обличчя, почути їхню мову й дізнатися, хто і як спонатужився уціліти в жорстокій життєвій круговерті.

Мені найлегше та біда обійшлася: я несподівано швидко був прийнятий до Спілки письменників за рекомендаціями таких китів, як Ірина Вільде й Михайло Яцків; на нетривкий, звісно, час я захистився бронею авторитетної організації від

цькувань, переслідувань, а може, й арешту, проте знав, що цей сховок дуже ненадійний, і якщо владцям захочеться, то мене легко звідти вивудять...

На своє щастя, я дізнався, що кожен військовозобов'язаний письменник має право записатися на перепідготовку в будь-яку військову частину в будь-якому окрузі, тож довго не думаючи, подав до військкомату заяву, що маю бажання відслужити належний термін в морському флоті на Далекому Сході. Моя авантюра спрацювала в темпі, й навесні я вступився зі Львова на цілі три місяці, щоб мене не пасли пильні очі кагебістів і сексотів, яких тьма-тьменна розплодилось після угорських подій по всьому советському концтаборі.

Я подався в першу свою далеку мандрівку. Подорожувати любив змалку, і були це Карпати. Мене завжди манила майже дитяча цікавість: а що там далі за лінією пізнаного? І чому кожна наступна гора здається вищою від тієї, яку я вже здолав? І звідки витікають потічки, які стають потім бистрими ріками, а як могло утворитися на найвищому карпатському хребті бездонне озеро, що називається Несамовитим?..

Ще в школі під час вивчення історії Єгипту я підсвідомо поставив перед собою мету – побачити найбільше диво світу – піраміди... Нині вже знаю, які вони, і дива, на жаль, стало менше... Подовгу простоював перед мапами частин світу із щемним бажанням побувати у кожному куточку планети, а перед величезною, мов верета, мапою Советського Союзу мене діймала цілковита розгубленість: навіщо одній державі такі шалені простори, та водночас з цим нерозумінням очевидного абсурду зроджувались у моїй душі сподівання, що колись побачу те безмежжя з краю в край, бо ж не потрібно мати якихось документів для того, щоб отак стати й піти з Янова аж до Чукотки, переступити тисячі обріїв, ніколи не досягнути останнього, проте за одним переходом побачити такий ogromний шмат земної суші!.. А десь посередині великої мапи голубіла вигнута смужка, схожа на розпрямлені крила лелеки, що летить, а відпущених за вітром ніг і витягнутої шиї не видно, лишень голубінь крил – й навивається ця синя птаха, ця недосяжна мрія – Байкалом, найглибшим у світі озером з найчистішою прісною водою...

Біда допомогла мені вирушити у вимріяну в дитинстві мандрівку безмежним світом... Я поїхав спочатку до Москви, а потім поїздом до Владивостока, й тяглася ця моя поїздка у плацкартному вагоні цілий тиждень. Я побачив такі простори, які для українця здаються фантастичними, а для японця, напевне, абсурдними через їх невикористаність і марнотратність. Тоді я теж щиро

пожалів, що не можу своїми передбаченнями поділитися з доморосами: цей велетенський советський колос уже самою критичною масою здавався приреченим на загибель: з одного центру керувати ним неможливо, хіба що руйнувати – соціально, економічно, національно... Я побачив на власні очі величезну імперію, яка незмірно могутня своїми розмірами, – і якраз ця нібито перевага породила в моїй свідомості зухвалу думку про її перевантаженість земними обширами, мов шлунок безнадійного ненажери.

Кінець ознакомительного фрагмента.

notes

Примечания

1

Шапка-вушанка.

2

Театр Прикарпатського військового округу.

3

Мовна помилка! (Лат.)

Купить: https://telnovel.me/ru/vanichuk_roman/hresna-proscha

Текст предоставлен ООО «ИТ»

Прочитайте эту книгу целиком, купив полную легальную версию: [Купить](#)